KWARTALNIK HISTORII KULTURY MATERIALNEJ TOM 74 NR 1 (2026), PP. 31-60

Geometrzy ekonomii królewskich w Wielkim Księstwie Litewskim za panowania Stanisława Augusta

Author: Stanisław Zawadzki

PL ISSN 0023-5881; e-ISSN: 2719-6496

DOI: https://doi.org/10.23858/KHKM74.2026.1.002

https://rcin.org.pl/dlibra/publication/300232

Jak cytować:

Zawadzki, S. (2026). Geometrzy ekonomii królewskich w Wielkim Księstwie Litewskim za panowania Stanisława Augusta. Kwartalnik Historii Kultury Materialnej, 74(1), 31–60. https://doi.org/10.23858/KHKM74.2026.1.002

KWARTALNIK HISTORII KULTURY MATERIALNEJ 74 (1), 2026
PL ISSN 0023-5881; e-ISSN: 2719-6496
https://journals.iaepan.pl/khkm
the CC BY 4.0 license (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)
DOI: 10.23858/KHKM74.2026.1.002

*Stanisław Zawadzki**

Geometrzy ekonomii królewskich w Wielkim Księstwie Litewskim za panowania Stanisława Augusta**

Surveyors of the royal economies in the Grand Duchy of Lithuania during the reign of Stanisław August

Abstrakt: W artykule omówiono zespoły specjalistów pracujących w departamentach geometrycznych ekonomii grodzieńskiej, olickiej, szawelskiej i brzesko-kobryńskiej, a także określono ich uposażenie. Udało się zidentyfikować 91 osób z czasów panowania Stanisława Augusta. Pierwszą część artykułu poświęcono charakterystyce departamentów geometrycznych w ekonomiach. Wynika z niej, że najwięcej pracowników zatrudniano w ekonomii grodzieńskiej, ale najwyższe zarobki oferowano w ekonomii brzesko-kobryńskiej. W drugiej części pracy przedstawiono sylwetki kilku geometrów, o których udało się odnaleźć dokładniejsze dane. Józef Markiewicz stał na czele grodzieńskiego departamentu geometrycznego. Był on autorem dwóch imponujących map, przedstawiających ekonomie grodzieńską i olicką. Kierował też szkołą mierniczych w Grodnie, której absolwenci realizowali projekt mierniczy w ekonomiach WKL. Michał Połchowski był geometrą w ekonomii brzesko-kobryńskiej i oprócz odwzorowań tychże dóbr, wyrysował również zbiór jedenastu map przedstawiających trasę przejazdu Stanisława Augusta na sejm do Grodna w 1784 r., wiodącą przez ekonomię brzesko-kobryńską.

Słowa kluczowe: pomiary, mapy, Antoni Tyzenhauz, Michał Połchowski, Józef Markiewicz, Kanał Królewski

Abstract: The article presents the teams of surveyors working in the geometry departments of the Royal Estates (economies) Grodno, Alytus, Šiauliai, and Brest-Kobryn, as well as their salaries. Ninety-one specialists active during the reign of Stanislaus Augustus have been identified. The first part of the article concerns geometric departments in the economies. The biggest number of surveyors were employed in the Grodno economy, but the highest wages were in the Brest-Kobryn economy. The second chapter presents several surveyors about whom more accurate data were found. Józef Markiewicz headed the Grodno geometry school. This school had a great influence on the surveying project in economies because it had educated the specialists necessary to carry out the mapping project. Michał Połchowski was a surveyor in the Brest-Kobryn economy and, in addition to the maps of those estates, he also drew a set of eleven maps showing the route of Stanislaus Augustus' travel through the Brest-Kobryn economy to the Sejm in Grodno in 1784.

Keywords: measurements, maps, Antoni Tyzenhauz, Michał Połchowski, Józef Markiewicz, Dnieper–Bug Canal

* dr Stanisław Zawadzki, Wydział Historii Uniwersytetu Warszawskiego
s.zawadzki@uw.edu.pl; https://orcid.org/0000-0001-5143-9409

** Badania zostały sfinansowane z grantu Narodowego Centrum Nauki „Preludium" pt. *Ekonomie królewskie w Wielkim Księstwie Litewskim w latach 1780–1795*, nr UMO-2018/29/N/HS3/00775. Składam serdeczne podziękowania za cenne uwagi do niniejszego tekstu prof. dr hab. Bogumile Jędrzejewskiej z Instytutu Biologii Ssaków Polskiej Akademii Nauk w Białowieży.

I. Wstęp. II. Geometrzy ekonomii litewskich w czasach saskich. III. Działalność departamentów geometrycznych w ekonomiach litewskich w czasach Stanisława Augusta. IV. Geometrzy ekonomii litewskich w czasach stanisławowskich. V. Podsumowanie

I. Wstęp

Rozwój kartografii pomiarowej i topograficznej w Rzeczpospolitej nastąpił w epoce oświecenia. Wynikało to m.in. z potrzeby coraz dokładniejszego określania granic majątków, gdyż przedstawiając sędziemu odpowiednią mapę łatwiej było np. rozstrzygnąć spory sąsiedzkie. Postępujące — na potrzeby folwarków — zagospodarowywanie nieużytków, osuszanie bagien i mokradeł oraz karczowanie lasów, a także równomierne rozkładanie obowiązków ludności poddanej, było łatwiejsze i skuteczniejsze, gdy prowadzono je z użyciem map. Przebudowa układu przestrzennego wsi, polegająca na przenoszeniu domostw chłopskich na grunta gorszej jakości, również wymagała sięgnięcia po dokumentację kartograficzną[1].

Wobec narastającego zapotrzebowania na pomiary, zaczęły powstawać ośrodki kształcenia geometrów. Prym w tej dziedzinie wiodła Akademia Krakowska, która już od XV w. nauczała zastosowania geometrii do celów praktycznych, a w 1631 r. utworzono tam katedrę geometrii praktycznej[2]. Z czasem geometrów szkolono również na uczelniach w Zamościu i Wilnie, a także w szkole jezuickiej w Łomży oraz założonej przez Stanisława Augusta Szkole Rycerskiej[3]. Nacisk na pracę z mapą był kładziony również w szkołach podległych Komisji Edukacji Narodowej[4]. W efekcie powstał znaczący zbiór różnoskalowych odwzorowań kartograficznych, których wartość informacyjna doceniana jest przez współczesnych specjalistów reprezentujących różne dziedziny naukowe. Coraz większa grupa badaczy postrzega bowiem mapy nie tylko jako ilustracje do swoich prac, ale również jako materiał służący do uzupełnienia i weryfikacji danych pozyskanych z analizy źródeł pisanych. Przedmiotowa dla tego artykułu, tematyka pomiarów i kartowania ekonomii królewskich w Wielkim Księstwie Litewskim w czasach Stanisława Augusta, została np. podjęta już przed laty w ujęciu całościowym przez Stanisława Kościałkowskiego[5] w monografii poświęconej Antoniemu Tyzenhauzowi. Uczony starał się przedstawić tam sylwetkę podskarbiego nadwornego litewskiego, w tym także jego wysiłki zmierzające do skartowania obszaru ekonomii litewskich. Niestety Kościałkowski nie dysponował dokumentami, na których opiera się niniejsza praca, dlatego udało mu się udokumentować pracę zaledwie trzech geometrów.

Współcześnie do tematyki kartograficznej w dobrach stołowych litewskich największy wkład wniosła Małgorzata Moroz[6], podejmując udaną próbę biografii postaci wybitnego geometry ziem litewskich — Józefa Markiewicza[7]. Na tle ogólnego niedoboru prac na

[1] Stoksik J.M. 2013, s. 33, 38.

[2] Stoksik J.M. 2013, s. 32, 71.

[3] Stoksik J.M. 2013, s. 176.

[4] Olszewicz B. 2003, s. 47.

[5] Kościałkowski S. 1970.

[6] Moroz M. 1998.

[7] W mniejszym zakresie w swoich badaniach poruszyli ten temat Tadeusz Korzon (Korzon T. 1897), Otton Hedemann (Hedemann O. 1939) i Jerzy Wiśniewski (Wiśniewski J. 1967), którzy wspominali o pojedynczych

temat staropolskich kartografów wyjątkowa jest książka Janiny Mirosławy Stoksik traktująca o geometrach w Małopolsce. Szczególnie wartościowy jest opracowany przez autorkę spis geometrów, którzy w XVIII w. kształcili się w Akademii Krakowskiej[8].

W kwestii identyfikacji geometrów i ich dzieł ważne są prace Karola Buczka oraz Bolesława Olszewicza. Pierwszy z nich publikował źródłowo spisy polskich map różnych proweniencji, z których najcenniejszy jest zbiór map polskich z Drezna z 1765 r.[9] Z kolei drugi doprowadził do uporządkowania dorobku polskiej kartografii okresu staropolskiego za pomocą opracowanego przez siebie, klarownego spisu zestawionego z krótką charakterystyką polskich map[10]. Badaczem o znacznym dorobku, specjalizującym się w mapach litewskich był Stanisław Alexandrowicz. Wykazał on, że do końca XVI w. Wielkie Księstwo Litewskie było przedstawiane wyłącznie na mapach Polski i krajów ościennych[11]. Warto zwrócić uwagę na wykorzystanie map jako źródła do prześledzenia zmian w środowisku naturalnym. Taką próbę podjęli Tomasz Związek i Dariusz Brykała, analizując osiemnastowieczne odwzorowanie odcinka koryta Bugu[12].

Wśród badaczy litewskich największym dorobkiem związanym z badaniami nad staropolską kartografią może pochwalić się Tomas *Čelkis*. Jedną z jego zasług jest wydanie dokumentu hetmana Janusza Radziwiłła z 1648 r., w którym zlecono skartowanie wszystkich posiadłości radziwiłłowskich. Uniwersał ten zawierał również — tak rzadkie dla XVII w. — dane dotyczące geometry, który podjął się tego zadania, tj. *Józef*a Narońskiego[13]. Wspólnie z Valentiną Karpovą opracował też zbiory kartograficzne Biblioteki Uniwersytetu Wileńskiego[14]. Pośród badaczy białoruskich zajmujących się Wielkim Księstwem Litewskim trzeba wspomnieć o Mikole Volkaŭ, który prześledził rozwój urbanistyczny Słucka na podstawie pięciu planów miasta z XVII–XIX w.[15]

Wobec niedostatku literatury dotyczącej kartografów pracujących w dobrach stołowych litewskich, postanowiłem w niniejszej pracy podjąć próbę identyfikacji geometrów, aplikantów i agrymensorów w nich działających w drugiej poł. XVIII w., a także określić zakres ich działalności i obowiązków oraz zarobki. Materiały wykorzystane w artykule pochodzą głównie z zasobu Centralnego Państwowego Archiwum Ukrainy we Lwowie. Korzystałem również z dokumentów znajdujących się w Litewskim Państwowym Archiwum Historycznym w Wilnie oraz Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie.

II. Geometrzy ekonomii litewskich w czasach saskich

Znamy tylko trzech geometrów, którzy pracowali w ekonomiach królewskich na Litwie przed panowaniem Stanisława Augusta. Pierwszym z nich był G.A. Hausdorf, którego podpis widnieje na czterech mapach z 1714 r. przedstawiających niewielkie obszary: jednej lub kilku wiosek. Dotyczą one ekonomii szawelskiej (wsie: Sutkuny, Repaki [Rzepaki], Bartniki,

geometrach i ich pracach okazjonalnie przy okazji omawiania innych tematów.

[8] Stoksik J.M. 2013.

[9] Buczek K. 1935; Buczek K. 1963; Buczek K. 2003.

[10] Olszewicz B. 2003.

[11] Alexandrowicz S. 2007; Alexandrowicz S. 2009; Alexandrowicz S. 2012.

[12] Związek T., Brykała D. 2022.

[13] Čelkis T. 2011; Čelkis T. 2015; Čelkis T. 2020; Čelkis T. 2021.

[14] Čelkis T., Karpova V. 2012; Čelkis T., Karpova V. 2013; Čelkis T., Karpova-Čelkienė V. 2017.

[15] Volkaŭ M. 2011.

Wexnany [Większniany]). Wydaje się, że nie był on jednak autorem piątej mapy z datą 1714, przedstawiającej fragment ekonomii mohylewskiej (wieś Sidorówka). Na wszystkich mapach widnieją legendy w języku niemieckim[16]. Z czasów saskich pochodzą także trzy niemieckojęzyczne mapy wójtostw ekonomii mohylewskiej: horbowickiego, ossowieckiego i ullanowskiego. Nie znamy roku ich wykonania, ani nazwisk kartografów[17].

Autorem, który zmapował części dóbr stołowych litewskich był Maciej Deutsch. W 1752 r. sporządził on mapę Puszczy Białowieskiej w ekonomii brzeskiej. Powodem jej powstania były łowy na żubry zorganizowane przez Augusta III w 1752 r.[18]

Trzecim znanym geometrą był major artylerii koronnej i geometra królewski Jan Witt[19], który wyrysował pierwszą polskojęzyczną mapę fragmentu dóbr stołowych litewskich. Jej powstanie było skutkiem działalności królewskiej komisji rozgraniczającej dobra miasta Wohynia leżącego w ekonomii brzeskiej od dóbr ziemskich Branicy, Zbilitowa (obecnie Zbulitów Mały) i Kopiny. Na mapie znajduje się data dzienna powołania wspominanej komisji — 26 września 1753, brak natomiast informacji o czasie powstania samej mapy (prawdopodobnie 1754 r.)[20].

III. Działalność departamentów geometrycznych w ekonomiach litewskich w czasach Stanisława Augusta

W nurt kartografii ekonomii królewskich wpisuje się szkoła miernictwa w Grodnie założona przez administratora dóbr stołowych litewskich, podskarbiego nadwornego litewskiego Antoniego Tyzenhauza (zarządzał nimi w latach 1765–1780). Informację o jej założeniu podał współpracownik Tyzenhauza, ks. Michał Bohusz. Na nią powoływali się zaś kolejni historycy: „Zacząć chciał gospodarstwo swoje od tego, od czego każdy rozsądny gospodarz zaczynać powinien, to jest od wymiaru. Ale na wymiar tak rozległych ekonomiej kilkudziesięciu potrzebowałby komorników mierniczych. Cóż czyni? Zakłada szkołę mierniczą z kilkudziesięciu młodych ludzi złożoną, oddając ich pod naukę najbieglejszego wówczas komornika Markiewicza”[21]. Miał on kierować również pracami mierniczymi w ekonomiach litewskich[22]. Nie wiadomo, w jakich latach funkcjonowała szkoła miernictwa[23], jednak zapis wydatku z 1767 r.[24] wskazuje, że już wówczas w ekonomii grodzieńskiej działali geometrzy,

[16] Plan gruntów wsi Sutkuny, 1714 r. (AGAD, ZK, syg. 507-18, k. 1); Plan gruntów wsi Repaki, 1714 r. (AGAD, ZK, syg. 507-17, k. 1); Plan gruntów wsi Bartniki, 1714 r. (AGAD, ZK, syg. 507-16, k. 1); Plan gruntów wsi Weksnany, 1714 r. (AGAD, ZK, syg. 507-19, k. 1); Plan gruntów wsi Sidorówka, 1714 r. (AGAD, ZK, syg. 507-9, k. 1).

[17] Mapa wójtostwa horbowickiego, XVIII w. (AGAD, ZK, syg. 507-10, k. 1); Mapa wójtostwa ossowieckiego, XVIII w. (AGAD, ZK, syg. 507-11, k. 1); Mapa wójtostwa ullanowskiego, XVIII w. (AGAD, ZK, syg. 507-12, k. 1).

[18] *Plan von der Aur Thire Jagt Vilinüs Bialewiże*, 1752 r. (Hauptstaatsarchiv w Dreźnie, Karten und Risse, syg. Schr 012, F 3, Nr 41); Zawadzki S., Jędrzejewska B. 2023, s. 385.

[19] W literaturze funkcjonuje on również jako Jan Witte. Por. Buczek K. 1935, s. 218.

[20] *Mapa Duktów tak dóbr miasta JKMci Wohinia,* 1753 r. (AGAD, ZK, syg. 507-8, k. 1).

[21] Moroz M. 1998, s. 17.

[22] Moroz M. 1998, s. 18.

[23] Kościałkowski S. 1970, s. 417.

[24] „*In rem ad rationaliter* dla IM PP Geometrów i na expens agrimensurów przy nich w posłudze i nauce będących — 7875 zł.”, w: *Obrachowanie ekonomii grodzieńskiej i olickiej, obydwóch na pięć guberni, czyli repartycji podzielonych*, 1767 r. (AGAD, Zbiór Kartograficzny (ZK), syg. 67-1, k. 7).

którzy mieli uczniów. Z kolei dwa lata później wydatki ekonomii brzesko-kobryńskiej na pomiary wyniosły 3 tys. zł[25]. W takim przypadku szkoła miernictwa w dobrach stołowych musiała powstać na samym początku rządów Tyzenhauza. Nie wiadomo, czy inicjatywa w tej mierze była pomysłem króla i została zlecona administratorowi, czy też — jak utrzymuje Stanisław Kościałkowski — własnym pomysłem Tyzenhauza[26].

Konieczność pozyskania wykształconych geometrów wynikała z zamierzonej przez Tyzenhauza reorganizacji administracyjnej. W miejsce funkcjonujących od XVII w. kluczy lub wójtostw wprowadzono bowiem gubernie jako największe jednostki podziału administracyjnego. Te zaś dzieliły się na nowoutworzone klucze — mniejsze i bardziej liczne od dotychczasowych. Pojedynczy obejmował kilka lub kilkanaście wsi oraz jeden lub więcej folwarków. Tyzenhauz dążył także do tego, aby każdy klucz miał swoje własne miasteczko. W jego zamyśle miała to być organiczna, częściowo samodzielna jednostka z własnym zarządem, rynkiem wymiany i parafią. W ekonomii mohylewskiej również dokonano reformy administracyjnej, niestety nie znamy nazw utworzonych tam guberni[27].

Ostateczny kształt guberni nie był jednak z góry zaplanowany. Widać to na przykładzie ekonomii grodzieńskiej i olickiej[28], które w 1767 r. zapisano wspólnie jako jedną całość, i które dzieliły się na pięć guberni: nowodworską, jezierską, kryńską, sokólską i olicką[29] (w 1775 r. dokumenty mówiły o „inkorporacji" ekonomii olickiej do grodzieńskiej[30]). Ostatecznie ekonomię grodzieńską podzielono na sześć guberni (kwasowską, kryńską, jezierską, janowską, dąbrowską i sokólską), a samodzielnie funkcjonującą olicką — na trzy (olicką, bartnicką i szczeberską). Przy tym gubernia szczeberska została przeniesiona do ekonomii olickiej z grodzieńskiej w 1780 r. lub nieco wcześniej[31]. Podobnie rzecz się miała w ekonomii szawelskiej, która w 1769 r. dzieliła się na cztery gubernie (szawelską, janiską, żagorską i gruździewską), a w 1780 r. już tylko na trzy (janiską, żagorską i gruździewską)[32]. Zjawisko płynności podziału administracyjnego w tym czasie podsumował Stanisław Kościałkowski: „Skład atoli poszczególnych guberni i kluczów i teraz [za Stanisława Augusta] ulegał zmianom, tak iż ta sama wieś przenoszona bywa niekiedy z jednego klucza do drugiego, klucze z jednej guberni do innej, a i same nazwy kluczów czy guberni, zapewne w zależności od miejsca stałego pobytu ekonoma kluczowego, zarządzającego kluczem oraz gubernatora"[33].

Wielki projekt mierniczy Tyzenhauza realizowany był przez departamenty geometryczne, które zorganizowano w każdej ekonomii (w olickiej nazywano go także departamentem

[25] *Obrachowanie ekonomij brzeskiej i kobryńskiej obydwóch na cztery gubernei czyli repartycyji* z różnych i wszelkich *prowentów*, 1769 r. (VUB, RS, F4-(A1681)34271, k. 6v).

[26] Kościałkowski S. 1970, s. 416.

[27] Wiśniewski J. 1967, s. 253; Kościałkowski S. 1970, s. 525, 539, 620.

[28] Szerzej na temat wzajemnego stosunku ekonomii grodzieńskiej i olickiej zob. Kościałkowski S. 1970, s. 524–525.

[29] *Obrachowanie ekonomii grodzieńskiej i olickiej, obydwóch na pięć guberni, czyli repartycji podzielonych*, 1767 r. (AGAD, ZK, syg. 67-1, k. 1–24).

[30] *Lustracyja kurzących dymów w całym powiecie grodzieńskim z przyłączoną Ekonomią JKM Olicką do Ekonomii JKM Grodzieńskiej inkorporowaną*, 1775 r. (NGABM, F. 1882, op. 1, nr 4, k. 1).

[31] *Specyfikacyja map oraz i plant in archivo Departamentu Geometrycznego w Grodnie na Horodnicy znajdujących się*, 1780 r. (CDIAUL, F. 181, op. 2, nr 1264, k. 72); *Dalsze papiery ekonomii grodzieńskiej*, ok. 1780 r. (LVIA, F. 110, ap. 1, nr 721, k. 226–235v, 261–261v, 275–282v)*; Papiery guberniów i kluczów ekonomii olickiej*, ok. 1780 r. (LVIA, F. 110, ap. 1, 721, k. 262–267v).

[32] Kościałkowski S. 1970, s. 635–636.

[33] Kościałkowski S. 1970, s. 607.

komorniczym, a w brzesko-kobryńskiej departamentem geometrycznym i jurydycznym). Zatrudniały one geometrów, aplikantów oraz agrymensorów (Tabela 1–3). Pełniejsze dane, które mamy dla ekonomii grodzieńskiej wskazują, że tamtejszy departament zatrudniał także dwóch kopistów map (Tabela 1). Dane w Tabelach 2 i 3 częściowo różnią się między sobą, gdyż te w Tabeli 2 pochodzą z różnych źródeł za lata 1765–1790, natomiast w Tabeli 3 zamieszczono materiał z niedatowanego dokumentu powstałego najpóźniej w 1780 r. Tabela 2 prezentuje 91 nazwisk osób pracujących w departamentach geometrycznych dóbr stołowych litewskich za panowania Stanisława Augusta (51 w grodzieńskim, 23 w olickim, 10 w szawelskim i siedem w brzesko-kobryńskim). Odnośnie niektórych z nich mamy więcej informacji w zakresie wykonywanych prac, pełnionych funkcji i dalszych losów (por. niżej).

W archiwum we Lwowie zachowała się tabela, w której określono rozdział pracowników geometrycznych pomiędzy gubernie ekonomii grodzieńskiej i olickiej (por. Tabela 1). Przedstawia ona stan na dzień 15 sierpnia 1780 r., czyli już po odsunięciu Tyzenhauza od wpływu na zarząd dóbr stołowych (Stanisław August stosowny reskrypt wydał 23 lipca 1780)[34]. Widać, że plan mierzenia gruntów ekonomicznych został zapoczątkowany pod kierunkiem Józefa Markiewicza w centrali, czyli Grodnie, gdzie było trzech geometrów i dwóch kopistów map. Na czele mierniczych każdej guberni stał geometra, któremu podlegali inni geometrzy (od 0 do 2), aplikanci (od 0 do 2) oraz agrymensorzy (od 0 do 8). Z zamieszczonej tu Tabeli 1 wynika, że prace w guberni bartnickiej w ekonomii olickiej musiały być wykonane w ograniczonym zakresie, na co wskazuje to, że tylko dwie osoby zajmowały się pomiarami. Z kolei największy rozmach czynności mierniczych zauważamy w guberni jezierskiej w ekonomii grodzieńskiej, w której pracowało aż 12 specjalistów.

Niestety brak analogicznych danych dla pozostałej części dóbr stołowych litewskich. Prawdopodobnie organizacja geometrów w ekonomiach brzesko-kobryńskiej i szawelskiej odbywała się wedle tego samego schematu, czyli z uwzględnieniem podziału na gubernie. Wątpliwe jednak, czy pracowało tam tak wielu specjalistów, jak w Grodnie i Olicie.

Tabela 1 wskazuje, że prace miernicze zostały rozpoczęte niemal od razu po objęciu administracji dóbr stołowych przez Tyzenhauza. W latach siedemdziesiątych XVIII w. zwiększono ich intensywność: w tym czasie w departamentach geometrycznych grodzieńskim i olickim zatrudniono aż 47 specjalistów. Prawdopodobnie zostali oni wykształceni w grodzieńskiej szkole miernictwa.

Zawarte w Tabeli 2 nazwiska, poza Gotlibem Krakau, sprawiają wrażenie rodzimych lub spolonizowanych. Wydaje się więc, że w szkole mierniczej kształcili się głównie przedstawiciele biedniejszej warstwy szlachty, liczącej na zyskanie poszukiwanych kwalifikacji i zrobienie kariery w zawodzie geometry.

Prace geometryczne zostały rozpoczęte także w ekonomii mohylewskiej, o czym wspomniał Stanisław Kościałkowski: „W ekonomii mohylewskiej przeprowadzał pomiary niejaki Gzowski «doskonały geometra», którego Tyzenhauz chciał później do Grodna ściągnąć”[35]. W 1772 r. ekonomia mohylewska została zajęta przez Rosję w I rozbiorze, w związku z czym zaprzestano tam prowadzenia dalszych pomiarów.

[34] *Tabela specyfikująca osoby w Ekonomii JKM Grodzieńskiej i Olickiej przy Departamencie Geometrycznym znajdujące się z dokładem w poniższych rubrykach wyrażenia którego roku kto jest przyjęty na wiele lat z kapitolowany, jaką brał i bierze pensyją oraz jaką ma sporządzoną ordynaryją. Sporządzona roku 1780 dnia 15 augusta i do Najwyższej Ekonomicznej Zwierzchności do tegoż departamentu podana*, 1780 r. (CDIAUL, F. 181, op. 2, nr 1035, k. 152); Kościałkowski S. 1971, s. 459.

[35] Kościałkowski S. 1970, s. 606.

Tabela 1. Nazwiska pracowników departamentów geometrycznych w guberniach ekonomii grodzieńskiej i olickiej z wyrażeniem funkcji oraz roku rozpoczęcia

Gubernie	Imię i nazwisko	Stanowisko	Rok rozpoczęcia pracy
Ekonomia grodzieńska			
Miasto Grodno	Józef Markiewicz	komornik woj. wileńskiego, geometra JKM ekonomiczny	1765
	Tadeusz Rackiewicz	geometra	1775
	Antoni Czaki	geometra	1777
	Ignacy Korbutt	aplikant geometrii	1777
	Szymon Maciulewicz	aplikant geometrii i kopista map	1770
	Jakub Bałdowski	aplikant i kopista map	1772
	Stanisław Nartunowicz	agrymensor wydoskonalony	1769
janowska	Mikołaj Narbutt	geometra	1773
	Franciszek Downarowicz	aplikant geometrii	1777
	Józef Dzierżeński	aplikant geometrii	1775
	Antoni Monkiewicz	agrymensor	1770
	Piotr Małyszewski	agrymensor	1774
	Piotr Kaszczewski	agrymensor	1773
dąbrowska	Daniel Meyzer	geometra	1768
	Jan Wysocki	agrymensor wydoskonalony	1765
	Ignacy Konopka	aplikant geometrii	1776
	Andrzej Adamowicz	agrymensor	1774
	Teodor Skomoroszka	agrymensor	1774
	Teodor Wysocki	agrymensor	1774
jezierska	Teofil Mackiewicz	geometra	1769
	Piotr Glom	geometra	1771
	Jan Tomberg	geometra	1771
	Gotlib Krakau	aplikant geometrii	1777
	Michał Bacharewicz	agrymensor	1769
	Tadeusz Truchanowicz	agrymensor	1770
	Jerzy Kojałowicz	agrymensor	1772
	Hieronim Cieleszko	agrymensor	1779
	Marcin Stalbowski	agrymensor	1773
	Łukasz Kozakiewicz	agrymensor	1776
	Mikołaj Syty	agrymensor	1774
	Teodor Szahun	agrymensor	1777

Gubernie	Imię i nazwisko	Stanowisko	Rok rozpoczęcia pracy
kwasowska	Kazimierz Lamprecht	geometra	1770
	Feliks Soroka	aplikant geometrii	1772
	Jan Kraśnicki	agrymensor	1767
	Stefan Koliński	agrymensor	1771
kryńska	Teodor Stępkowski	geometra	1775
	Feliks Pruszanowski	aplikant geometrii	1778
	Jan Loniewicz	agrymensor wydoskonalony, lecz obcy	1775
	Michał Gołębiewski	agrymensor	1769
	Józef Bernacki	agrymensor	1770
sokólska	Jan Borzechowski	geometra	1775
	Stefan Michalewicz	agrymensor	1770
	Mikołaj Kosiński	agrymensor	1770
	Stefan Galejewski	agrymensor	1771
Ekonomia olicka			
olicka	Jakub Giedymin	komornik Ks. Żmudzkiego, geometra	1771
	Tatarowski	geometra	–
	Jakub Świtkowski	agrymensor	–
	Felicjan Kuniewicz	agrymensor	1771
	Jan Krzysztofowicz	agrymensor	1775
	Bartłomiej Alulewicz	agrymensor	1771
	Józef Pieńkowski	agrymensor	1775
szczeberska	Maciej Eysmont	geometra	1771
	Mikołaj Rowiński	agrymensor	1769
	Andrzej Grzędziński	agrymensor	1771
	Józef Bobowicz	agrymensor	1774
	Marcin Misiukiewicz	agrymensor	1775
bartnicka	Jan Szabliński	geometra	1771
	Stanisław Kozłowski	aplikant geometrii	1775

Źródło: CDIAUL, 181, 2, 1035, k. 152.

Tabela 2. Nazwiska pracowników departamentów geometrycznych w dobrach stołowych w Wielkim Księstwie Litewskim w II poł. XVIII w. z wyrażeniem funkcji, roku rozpoczęcia pracy oraz pensji

*dopisany później inną ręką
** został wynagrodzony w inny sposób
? prawdopodobieństwo lub pewność, że dany pracownik mógł jeszcze pracować w ekonomii
– prawdopodobieństwo lub pewność, że dany pracownik nie pracował już w ekonomii

Funkcja	Imię i/lub nazwisko	Rok rozpoczęcia pracy	Pensja roczna (zł) w roku:		
			1782	1789	1790
Ekonomia grodzieńska					
Komornik	Józef Markiewicz	1765	1600	?	?
Geometrzy	Jan Borzechowski	1775	–	–	–
	Antoni Czaki	1777	–	–	–
	Etner	przed 1768	–	–	–
	Piotr Glom	1771	–	–	–
	Kazimierz Lamprecht	1770	400	?	?
	Teofil Mackiewicz	1769	–	–	–
	Daniel Meyzer	1768	–	–	–
	Mikołaj Narbutt	1773	–	–	–
	Tadeusz Rackiewicz	1775	350	?	?
	Sopoćko (chorąży)*	przed 1782	350	?	?
	Teodor Stępkowski	1775	–	–	–
	Szaniawski	przed 1768	–	–	–
	Adam Todt	przed 1789	–	?	?
	Jan Tomberg	1771	–	–	–
Aplikanci	Józef Dzierżeński	1775	–	–	–
	Franciszek Downarowicz	1777	–	–	–
	Ignacy Konopka	1776	–	–	–
	Ignacy Korbutt	1777	–	–	–
	Feliks Pruszanowski	1778	–	–	–
	Feliks Soroka	1772	–	–	–
	Zerebkiewicz	przed 1782	150	?	?
Agrymensorzy	Andrzej Adamowicz	1774	–	–	–
	Michał Bacharewicz	1769	154	?	?
	Józef Bernacki	1770	–	–	–
	Hieronim Cieleszko	1779	–	–	–
	Stefan Galejewski	1771	–	–	–
	Michał Gołębiewski	1769	150	?	?
	Piotr Kaszczewski	1773	–	–	–

Funkcja	Imię i/lub nazwisko	Rok rozpoczęcia pracy	Pensja roczna (zł) w roku:		
			1782	1789	1790
Agrymensorzy	Jerzy Kojałowicz	1772	–	–	–
	Stefan Koliński	1771	–	–	–
	Mikołaj Kosiński	1770	–	–	–
	Konopka	przed 1782	130	?	?
	Łukasz Kozakiewicz	1776	–	–	–
	Gotlib Krakau	1777	–	–	–
	Jan Kraśnicki	1767	–	–	–
	Jan Loniewicz	1775	–	–	–
	Piotr Małyszewski	1774	–	–	–
	Stefan Michalewicz	1770	140	?	?
	Antoni Monkiewicz	1770	–	–	–
	Stanisław Nartunowicz	1769	–	–	–
	Teodor Skomoroszka	1774	–	–	–
	Soroka	przed 1782	**	?	?
	Marcin Stalbowski	1773	–	–	–
	Mikołaj Syty	1774	–	–	–
	Teodor Szahun	1777	–	–	–
	Tadeusz Truchanowicz	1770	–	–	–
	Jan Wysocki	1765	–	–	–
	Teodor Wysocki	1774	–	–	–
Kopiści map	Jakub Bałdowski	1772	180	?	?
	Szymon Maciulewicz	1770	180	?	?
Ekonomia olicka					
Komornik	Jakub Giedymin	1771	1600	–	–
Geometrzy	Maciej Eysymont	1771	1200	1600	1600
	Romberger	przed 1782	?	–	–
	Jan Szabliński	1771	1000	–	–
	Jakub Świtkowski	przed 1782	500	–	–
	Tatarowski	przed 1782	600	–	–
Aplikanci	Baranowski	przed 1782	?	–	–
	Stanisław Kozłowski	1775	–	–	–
Agrymensorzy	Bartłomiej Alulewicz	1771	–	–	–
	Józef Bobowicz	1774	–	–	–
	Buraczewski	przed 1789	–	?	?

Funkcja	Imię i/lub nazwisko	Rok rozpoczęcia pracy	Pensja roczna (zł) w roku:		
			1782	1789	1790
Agrymensorzy	Andrzej Grzędziński (pomierniczy)	1771	500	600	700
	Konicki	przed 1782	?	–	–
	Krymski	przed 1782	?	–	–
	Jan Krzysztofowicz	1775	–	–	–
	Kulbacki	przed 1789	–	400	500
	Felicjan Kuniewicz	1771	–	–	–
	Michałowski	przed 1782	?	–	–
	Andrzej Misiukiewicz	przed 1782	?	–	–
	Marcin Misiukiewicz	1775	–	–	–
	Józef Penkunas	1772	–	–	–
	Józef Pieńkowski	1775	–	–	–
	Mikołaj Rowiński (pomierniczy)	1769	500	–	–
Ekonomia brzesko-kobryńska					
Komornik	J. Budnicki	przed 1782	2000	600	600
Geometrzy	Michał Połchowski	przed 1782	1500	2500	2500
	Jakub Perkowski	przed 1782	1500	–	–
Agrymensorzy	Dydulski	przed 1789	–	600	600
	Iłłukiewicz	do 1789	–	400	–
	Haponowicz	przed 1789	–	600	600
	NN	przed 1782	500	?	?
	NN	przed 1782	500	?	?
	NN	przed 1782	500	?	?
	NN	przed 1782	500	?	?
	Żukowski	przed 1789	–	600	600
Ekonomia szawelska					
Komornicy	Korabiewicz	do 1781	–	–	–
	Sancewicz	1781	1600	1650	1650
Geometrzy	Dewolski	przed 1782	800	1000	1000
	Jastrzębski	przed 1782	700	–	–
	Ludwik Kreutz	do 1773	–	–	–
	Putwiński	przed 1782	700	1000	1000
Agrymensorzy	Bawkiewicz	do 1789	–	150	–
	Kulikowski	przed 1782	200	–	–

Funkcja	Imię i/lub nazwisko	Rok rozpoczęcia pracy	Pensja roczna (zł) w roku:		
			1782	1789	1790
Agrymensorzy	NN	przed 1782	400	?	?
	NN	przed 1782	400	?	?
	NN	przed 1782	100	?	?
	Radwiłł	przed 1782	200	–	–
	Sabulewicz	przed 1789	–	350	350

Źródło: CDIAUL, 181, 2, 1035, k. 152; CDIAUL, 181, 2, 1174, k. 10v; CDIAUL, 181, 2, 1263, k. 2v, 14v; CDIAUL, 181, 2, 1257, k. 25; CDIAUL, 181, 2, 1359, k. 5, 13, 15, 17v; CDIAUL, 181, 2, 1360, k. 15; CDIAUL, 181, 2, 1361, k. 4v-5, 12; CDIAUL, 181, 2, 1362, k. 88; CDIAUL, 181, 2, 1523, k. 82v, 86, 146; CDIAUL, 181, 2, 1142, k. 12, 15; CDIAUL, 181, 2, 1146, k. 25, 29, 31; CDIAUL, 181, 2, 1147, k. 2; CDIAUL, 181, 2, 2509, k. 1, 2; LVIA, 110, 1, 722, k. 258-258v; AGAD, ZP, 307, k. 15, 20v, 31v; AGAD, ZP, 308, k. 6, 16, 17, 24, 32v; Inwentarze. 2018, s. 19; Korzon T. 1897, s. 247; Kościałkowski S. 1970, s. 606.

Tabela 3. Liczba i uposażenie pracowników departamentów geometrycznych dóbr stołowych w Wielkim Księstwie Litewskim przed 1780 r.

Parametr	Zatrudnieni w departamentach geometrycznych			Razem
	Geometra	Aplikant	Agrymensor	
Ekonomia grodzieńska				
Liczba osób	7	9	28	44
Pensja i jurgielt	3400 zł	2170 zł	2006 zł	7576 zł
Ordynaria	2191,28 zł	2816,6 zł	3829,10 zł	8836,98 zł
Razem	5591,28 zł	4986,6 zł	5835,10 zł	16412,98
Ekonomia olicka				
Liczba osób	5	–	3	8
Pensja i jurgielt	2450 zł	–	320 zł	2770 zł
Ordynaria	1565,20 zł	–	413 zł	1978,2 zł
Razem	4015,20 zł	–	733 zł	4748,2 zł
Ekonomia brzesko-kobryńska				
Liczba osób	4	6	18	28
Pensja i jurgielt	3700 zł	1350 zł	1310 zł	6360 zł
Ordynaria	1252,16 zł	1878,24 zł	2080,20 zł	5210,60 zł
Razem	4952,16 zł	3228,24 zł	3390,20 zł	11570,60
Ekonomia szawelska				
Liczba osób	7	4	–	11
Pensja i jurgielt	3000 zł	270 zł	–	3270 zł
Ordynaria	2093,15 zł	654,24 zł	–	2747,39 zł

Parametr	Zatrudnieni w departamentach geometrycznych			Razem
	Geometra	Aplikant	Agrymensor	
Razem	5093,15 zł	924,24 zł	–	6017,39 zł
Ekonomie litewskie łącznie				
Liczba osób	23	19	49	91
Pensja i jurgielt	12 550 zł	3790 zł	3636 zł	19976 zł
Ordynaria	7101,79 zł	5349,08 zł	6322,3 zł	18773,17
Razem	19651,79 zł	9138,08 zł	9958,3 zł	38748,17

Źródło: CDIAUL, 181, 2, 1257, k. 19 (dokument niedatowany).

Na czele każdego departamentu geometrycznego stał komornik. W dokumentach terminy „komornik" i „geometra" były używane zamiennie, jednak w spisach urzędników zawsze w pierwszej kolejności był wymieniany komornik i chodziło tu o najważniejszego z mierniczych, a na dalszych miejscach znajdowali się geometrzy, czyli jego podwładni. Tabela 2 wymienia czterech komorników na czele każdego z departamentów geometrycznych: w ekonomii grodzieńskiej — Józefa Markiewicza, w olickiej — Jakuba Giedymina, w brzesko-kobryńskiej — J. Budnickiego. W ekonomii szawelskiej ok. 1780 r. był to Korabiewicz, a od 1781 r. aż do trzeciego rozbioru funkcję tę piastował Sancewicz. Komornik zarabiał więcej niż podlegli mu geometrzy, np. w 1782 r. w ekonomii brzesko-kobryńskiej Budnicki otrzymywał rocznie 2000 zł, a Połchowski i Perkowski po 1500 zł. W ekonomii olickiej roczne zarobki Giedymina wynosiły 1600 zł, Eysymonta — 1200 zł, Szablińskiego — 1000 zł, Tatarowskiego — 600 zł, a Świtkowskiego 500 zł[36]. W kilku udokumentowanych źródłowo przypadkach dostrzec można wzrost wynagrodzenia we wszystkich ekonomiach w latach 1782–1790, jednak zarobki na takim samym stanowisku były zróżnicowane w zależności od danej ekonomii. Różnica pomiędzy najwyższą pensją w ekonomii olickiej i brzesko-kobryńskiej w 1790 r. wynosiła blisko 1000 zł na korzyść tej drugiej (Tabela 2).

Nie zawsze zapisane w umowach pensje mierniczych były wypłacane na czas. Za rok 1780 ekonomia olicka zalegała Szablińskiemu i Kozłowskiemu odpowiednio 100 i 50 zł. Za okres wcześniejszy Eysmontowi należało się 155 zł, Szablińskiemu 500 zł, a Kozłowskiemu — 200 zł. W swoim raporcie z 1780 r. Jakub Giedymin przypominał, że nie otrzymał zaległych 150 zł, ani obiecanej „osobnej pensyji" za lustrowanie gruntów[37]. Z kolei w ekonomii szawelskiej w 1781 r. „geometrowie, archiwiści i plenipotenci dopominają się o resztę pensyji za rok

[36] *Katalog osób w służbie skarbowej ekonomii brzeskiej utrzymywanych, dla których płaca za ordynaryją od dnia 1 Juli 1782 tudzież pensyje i jurgielta od tegoż dnia i roku według teraźniejszego naznaczają się uregulowania*, 1782 r. (CDIAUL, F. 181, op. 2, nr 1142, k. 12, 15); *Rachunek wypłaty prowentu kwartalnego z dóbr ekonomii brzeskiej a die 1 julij ad ultimam septembris 1781 anni*, 1781 r. (CDIAUL, F. 181, op. 2, nr 1146, k. 25, 29, 31); *Rachunek o prowent roczny z ekonomii brzeskiej a die 1 julij 1782 ad ultimam junii 1783*, 1783 r. (TSDIAL, syg. 181, 2, 1147, k. 2); *Katalog wszelkich osób w służbie skarbowej JKMci przy wiceadministracyji ekonomii olickiej najdujących się przez szczególność departamentów, funkcyji, profesyji i kunsztów*, 1780 r. (CDIAUL, F. 181, op. 2, nr 1359, k. 5).

[37] *Specyfikacyja niedoboru oficjantom i wszelkim ordynariuszom Ekonomii JKM Olickiej w skarbie zaległego z likwidacyjów tejże Ekonomii wypisana*, ok. 1781 r. (CDIAUL, F. 181, op. 2, nr 1360, k. 15); *Raport z Departamentu Geometrycznego Ekonomii Olickiej do Najwyższej Administracji Dóbr JKMci Stołowych przeze mnie niżej wyrażonego podany w roku 1780 miesiąca augusta 10 dnia*, 1780 r. (CDIAUL, F. 181, op. 2, nr 1359, k. 15).

skończony”[38]. Także Józef Markiewicz skarżył się, że nie zapłacono mu całej umówionej kwoty za prace miernicze[39]. Twierdził, że nie tylko on został pokrzywdzony: „cały geometryczny na to stęka departament”[40].

Geometrzy byli przesuwani pomiędzy ekonomiami w zależności od potrzeb. Przykładowo, Tatarowski zanim trafił do Olity, pracował w grodzieńskim departamencie geometrycznym[41]. W wydatkach ekonomii brzesko-kobryńskiej za 1781 r. zostało zaksięgowane 200 zł dla olickiego geometry Rombergera za jego pracę w lutym i na drogę powrotną. Na podstawie kolejnego rachunku otrzymał on 193 zł na podróże i został nazwany „geometrą w Mariemoncie”[42].

Dokładniejsze dane dla ekonomii grodzieńskiej pozwalają lepiej zrozumieć kwestię wynagradzania tamtejszych mierniczych. Komornik Markiewicz otrzymywał 456 zł rocznej „płacy pieniężnej na stół lub ordynaryją”, geometrzy Lamprecht i Rackiewicz po 360 zł, ale agrymensor Soroka aż 500 zł, kopiści map Maciulewicz i Bałdowski po 240, a aplikant Zerebkiewicz oraz agrymensorzy Bacharewicz, Konopka, Michalewicz i Gołębiewski po 216 zł. Wspomniany Soroka jednak nie otrzymał już od ekonomii nic więcej, natomiast większość urzędników otrzymywała jeszcze pensje roczne: Markiewicz 1600 zł, Lamprecht — 400 zł, Rackiewicz — 350 zł, Maciulewicz i Bałdowski po 180 zł, Bacharewicz 154 zł, Gołębiewski i Zerebkiewicz po 150 zł, Michalewicz — 140 zł, a Konopka — 130 zł (Tabela 2). Komornik dostawał dodatkowo dwie osoby „do usług”, a geometrzy po jednej. Wszyscy otrzymali jeszcze dodatki na wyżywienie tych ludzi (po 180 zł na pomocnika) oraz na furaż dla ich koni (po ok. 189 zł na konia). Wszystkim trzem przekazano również po 40 zł „za łoj na światło”, a Maciulewiczowi, Bałdowskiemu, Bacharewiczowi i Michalewiczowi — po 20 zł. W całkowitym rozrachunku Markiewicz otrzymywał rocznie 2835,18 zł, Lamprecht — 1169,24 zł, Rackiewicz — 1119,24 zł, Zerebkiewicz — 366 zł, Maciulewicz i Bałdowski po 440 zł, Soroka — 500 zł, Bacharewicz — 390 zł, Michalewicz — 376 zł, Gołembiewski — 366 zł, a Konopka — 346 zł. Tym samym na departament geometryczny w 1782 r. ekonomia grodzieńska wyłożyła 8347 zł i 66 gr. Jak wynika z powyższego, rozliczała się ona ze swoimi pracownikami geometrycznymi w indywidualny sposób[43].

„Agrymensorzy” to osoby uczestniczące w mierniczych pracach terenowych pod nadzorem geometrów. Ich pensje różniły się w zależności od zakresu wykonanej pracy: „agrymensurów ile się użyje, tym zapłacone będzie podług zwyczaju”[44]. Nie wiadomo, jakie dokładnie obowiązki mieli „pomierniczowie”. Funkcja ta pojawia się tylko w dokumentach ekonomii olickiej obok geometrów, agrymensorów i aplikanta (Tabela 2). W wydanych inwentarzach guberni szczeberskiej przy nazwiskach obu pomierniczych znajduje się dopisek „agrymensur”,

[38] F. Suchodolec do T. Uruskiego, 1781 r. (CDIAUL, F. 181, op. 2, nr 592, k. 137v).

[39] Moroz M. 1998, s. 26.

[40] J. Markiewicz do NN, ok. 1780 r. (AGAD, AT, sygn. D24, s. 359).

[41] *Raport z Departamentu Geometrycznego Ekonomii Olickiej do Najwyższej Administracji Dóbr JKMci Stołowych przeze mnie niżej wyrażonego podany w roku 1780 miesiąca augusta 10 dnia*, 1780 r. (CDIAUL, F. 181, op. 2, nr 1359, k. 17).

[42] *Rachunek wypłaty prowentu kwartalnego z dóbr ekonomii brzeskiej a die 1 julij ad ultimam septembris 1781 anni*, 1781 r. (CDIAUL, F. 181, op. 2, nr 1146, k. 25v); *Rachunek percepty i ekspensy z prowentów litewskich*, 1781 r. (CDIAUL, F. 181, op. 2, nr 1171, k. 6v).

[43] *Katalog różnych osób w służbie skarbowej ekonomii grodzieńskiej zostających z ustanowieniem dla nich i wyrachowaniem ekspensów pieniężnych na stół, na pensyje i jurgielta na furaż dla koni i wołów fabrycznych, tudzież oficjalistom dozwolonych, niemniej ekspensu pieniężnego na światło wiadomość zawierający od dnia 1 julij 1782 poczynający się*, 1782 r. (CDIAUL, F. 181, op. 2, nr 1174, k. 10v–11).

[44] *Specyfikacja pensji ustanowionych w ekonomii olickiej a die 1 julij 1781 ad ultimam junij 1782*, 1782 r. (CDIAUL, F. 181, op. 2, nr 1361, k. 12).

podobnie w spisie geometrów ekonomii grodzieńskiej i olickiej z 1780 r.[45]. Możliwe więc, że obowiązki pomierniczych były zbliżone do zadań agrymensorów.

Niejaki Kozłowski w połowie 1780 r. był wymieniany jako aplikant, a w drugiej połowie 1780 lub w 1781 r. już jako geometra. Prawdopodobnie chodzi o Stanisława Kozłowskiego wymienionego w tabelach 1 i 2. W 1782 r. Soroka w jednym dokumencie jest nazwany agrymensorem[46], a w drugim „aplikantem geometryji traktamentu"[47]. Możliwe, że została tu uchwycona ścieżka awansu. Agrymensor byłby w takim razie najniższym stopniem w departamencie geometrycznym, następnie mógł on awansować na aplikanta, by wreszcie zostać geometrą. Możliwe jednak, że terminy „agrymensor" i „aplikant" nie były ostre i czasem używano ich zamiennie. Podobna sytuacja występuje z terminami „komornik" i „geometra".

Dane w Tabeli 3 wskazują, że najwięcej geometrów pracowało w ekonomiach grodzieńskiej i szawelskiej (po siedmiu). Grodno wyraźnie dominowało pod względem aplikantów (9) oraz agrymensorów (28), podczas gdy w ekonomii olickiej nie było aplikantów, a w szawelskiej — agrymensorów. Wydaje się, że bliskość terytorialna ekonomii grodzieńskiej i olickiej mogła powodować, że to tam skupili się aplikanci z Grodna i Olity. Możliwe, że większa liczba uczących się miernictwa wynikała z tego, że w Grodnie nadal działała szkoła mierniczych. Trudno jest wytłumaczyć brak agrymensorów w ekonomii szawelskiej. Możliwe, że był to stan przejściowy, gdyż Tabela 2 wskazuje już na pięciu agrymensorów w Szawlach w 1782 r.

Płace w departamentach geometrycznych były zróżnicowane (Tabela 3). Najwyższe stawki znajdujemy w ekonomii brzesko-kobryńskiej, tym bardziej, że uposażonych jest tam tylko czterech geometrów, co daje najwyższą kwotę na głowę. Płace w ekonomiach szawelskiej i olickiej były bardzo niskie. Sumarycznie najwięcej kosztował departament geometryczny grodzieński (niemal 16,5 tys. zł), ale wynikało to z największej liczby pracujących tam urzędników. Drugie miejsce zajęła ekonomia brzesko-kobryńska (ponad 11,5 tys. zł), następnie szawelska (ponad 6 tys. zł) i olicka (prawie 5 tys. zł). Identycznie wygląda liczba funkcjonariuszy departamentów geometrycznych: Grodno — 44, Brześć — 28, Szawle — 11, Olita — ośmiu. Łącznie na 91 osób zatrudnionych w czterech departamentach geometrycznych wydawano prawie 40 tys. zł rocznie. W dwóch największych ekonomiach pracowało najwięcej specjalistów od miernictwa, a w najmniejszej nie tylko było ich najmniej, ale również otrzymywali oni najniższe płace. Możliwe, że wysokie pensje w ekonomii brzesko-kobryńskiej były związane z trudnościami terenowymi, zwłaszcza podczas prac na obszarze bagien poleskich. Przez ekonomię brzesko-kobryńską przebiegał także Kanał Królewski, przy którego budowie pracował przynajmniej jeden geometra brzesko-kobryński, a w kosztach partycypowała ekonomia. Być może zróżnicowanie

[45] Inwentarze. 2018, s. 19; *Tabela specyfikująca osoby w Ekonomii JKM Grodzieńskiej i Olickiej przy Departamencie Geometrycznym znajdujące się z dokładem w poniższych rubrykach wyrażenia którego roku kto jest przyjęty na wiele lat z kapitolowany, jaką brał i bierze pensyją oraz jaką ma sporządzoną ordynaryją. Sporządzona roku 1780 dnia 15 augusta i do Najwyższej Ekonomicznej Zwierzchności do tegoż departamentu podana* (CDIAUL, F. 181, op. 2, nr 1035, k. 152).

[46] *Specyfikacyja niedoboru oficjantom i wszelkim ordynariuszom Ekonomii JKM Olickiej w skarbie zaległego z likwidacyjów tejże Ekonomii wypisana*, ok. 1781 r. (CDIAUL, F. 181, op. 2, nr 1360, k. 15); *Wypłata pensyji i jurgieltów za kwartał a die 1 julij ad 1 8bris 1780 podług likwidacyji*, 1780 r. (CDIAUL, F. 181, op. 2, 1361, k. 4v); *Katalog różnych osób w służbie skarbowej ekonomii grodzieńskiej zostających z ustanowieniem dla nich i wyrachowaniem ekspensów pieniężnych na stół, na pensyje i jurgielta na furaż dla koni i wołów fabrycznych, tudzież oficjalistom dozwolonych, niemniej ekspensu pieniężnego na światło wiadomość zawierający od dnia 1 julij 1782 poczynający się*, 1782 r. (CDIAUL, F. 181, op. 2, nr 1174, k. 10v).

[47] *Rachunek kasy ekonomicznej grodzieńskiej*, 1782 r. (CDIAUL, F. 181, op. 2, nr 1170, k. 6v–7).

kwot wydatkowanych na departamenty geometryczne w różnych ekonomiach związane było także z możliwościami finansowymi każdej z nich.

IV. Geometrzy ekonomii litewskich w czasach stanisławowskich

Poniżej zostaną przedstawieni geometrzy dóbr stołowych litewskich według kolejności z Tabeli 2, na temat których udało się odnaleźć więcej informacji.

Józef Markiewicz był związany z ekonomią grodzieńską od 1765 r. Był komornikiem województwa wileńskiego, stojącym na czele grodzieńskiego departamentu geometrycznego i kierownikiem szkoły miernictwa w Grodnie, autorem dokumentu „Specyfikacyja Map oraz i Plant *in Archivo* Departamentu Geometrycznego w Grodnie na Horodnicy znajdujących się. Sporządzona roku 1780 9bra 10 dnia", przedstawiającego liczbę map sporządzonych w epoce Tyzenhauza. Niestety brak w nim danych dla ekonomii brzesko-kobryńskiej, a dla szawelskiej wymieniono tylko kilka pozycji[48]. Wiadomo, że w czerwcu 1782 r. Markiewicz pojechał z mapami do Warszawy, ponieważ zachował się rachunek „Radziewiczowi furmanowi za trzy konie dla JP Markiewicza do Warszawy najęte — 180 zł"[49] oraz „za transport map do Warszawy przez JP Markiewicza komornika, takoż przerobienie i eksplikacyja tychże, zapłacono podług asygnacyji JW. Szambelana [Tomasza Uruskiego] — 432 zł"[50]. Był on autorem dwóch najbardziej efektownych i dokładnych map ekonomii grodzieńskiej i olickiej z 1781 r. (Ryc. 1)[51]. W liście pisanym prawdopodobnie do Tyzenhauza Markiewicz jawi się jako rozgoryczony, niemłody już człowiek, który od 12 lat nie otrzymał spodziewanej nagrody za pracę w departamencie geometrycznym: „O Fortuno niebaczna, zacz innym szczodra i hojna, a dla mnie zgoła nieużyta, czemuż jednych wywyższasz, a mię w niż spychasz?"[52]

Markiewicz wyrysował szereg map powstałych na potrzeby sporów granicznych ekonomii grodzieńskiej z „bogomodlcami wigierskimi", czyli o.o. kamedułami: 1) „Wsiów Babińców, Rudników, Chocków, Sidorów, Rebelewszczyzny, Kamionki, Malinówki, folwarku Wólki i wsi Zuśna przez JPa komornika Markiewicza sporządzone i podpisane" (po 1768 r.); 2) „Dwie przez JPa komornika Markiewicza sporządzone i podpisane a przez sąd komisarski w roku 1779 8bra 11 dnia konotowane sztuk 2"; 3) „Mapa duktu między ekonomią a folwarkiem Starzyną WW Andrzejkowiczów przez JPa komornika Markiewicza deliniowana i podpisana a przez sąd komisyji granicznej roku 1780 lipca 25 dnia konotowana sztuk 1"; 4) „Mapa

[48] *Specyfikacyja Map oraz i Plant in Archivo Departamentu Geometrycznego w Grodnie na Horodnicy znajdujących się. Sporządzona roku 1780 9bra 10 dnia*, 1780 r. (CDIAUL, F. 181, op. 2, 1264, k. 72–73v).

[49] *Rachunek kasy ekonomicznej grodzieńskiej a die 1 julij 1781 ad ultimam junij 1782 roku uczyniony z kasjerem* Święszkowskim, 1782 r. (CDIAUL, F. 181, op. 2, nr 1170, k. 16v).

[50] *Rachunek kasy ekonomicznej grodzieńskiej a die 1 julij 1781 ad ultimam junij 1782 roku uczyniony z kasjerem* Święszkowskim, 1782 r. (CDIAUL, F. 181, op. 2, 1170, k. 22v).

[51] *Mapa ogólna Ekonomii JKMości Grodzieńskiej razem z przyległem Leśnictwami wziętej z oznaczeniem wnętrznie i dokoła leżących Dóbr Ziemskich, tudzież gruntów od Ekonomii odeszłych, z wymiarów szczególnych na skalę małą samemi obrębów obwodami przeniesiona i dla poznania naturalnej Guberniów, Kluczów, Wsi, Kwater, Straż, a w nich Rzek, Stawów, Młynów, Tartaków, Jezior, Ostępów sytuacyji geometrycznie sporządzona w roku 1781*, 1781 r. (AGAD, ZK, syg. 67-1, k. 1); *Mapa Ekonomii JKM Olickiej ogólna okazująca Gubernie, Klucze, Wsi, Folwarki Donatariuszowskie, Obręby Leśne, Rzeki, Stawy, Jeziora z wymiarów szczególnych na skalę małą samemi obrębów obwodami geometrycznie przeniesiona i sporządzona roku 1781*, 1781 (AGAD, ZK, syg. 507-13, k. 1).

[52] J. Markiewicz do NN, ok. 1780 r. (AGAD, AT, syg. D24, s. 355–365).

Ryc. 1. Mapa ekonomii olickiej, 1781.
Źródło: *Mapa Ekonomii JKM Olickiej ogólna okazująca Gubernie, Klucze, Wsi, Folwarki Donatariuszowskie, Obręby Leśne, Rzeki, Stawy, Jeziora z wymiarów szczególnych na skalę małą samemi obrębów obwodami geometrycznie przeniesiona i sporządzona roku 1781*, 1781, AGAD, Zbiór Kartograficzny, syg. 507-13, k. 1.

konta Puszczy Kryńskiej Wołowiczowi nadanej przez JPa komornika Markiewicza roku 1790 julij 3 się sporządzona"; 5) „Mapa tegoż konta Puszczy dukta i redukta okazująca przez JPa komornika Markiewicza sporządzona i podpisana się 10 7bra 1790 roku"; oraz 6) „Mapa wsiów Ozieran Wielkich i Małych przez JPa komornika Markiewicza sporządzona a przez sąd komisarski się 18 7bra 1790 konotowana"[53].

Nie wszystkie mapy w spisie zawierały informację o ich twórcy, więc można zakładać, że tego typu odwzorowań Markiewicz sporządził znacznie więcej. Możliwe, że był on również autorem planu Grodna z 1783 r., o którym pisze Bolesław Olszewicz[54]. Jego dzieła z datą 1790 r. wskazują, że jeszcze na rok przed śmiercią był aktywny zawodowo i pracował dla ekonomii grodzieńskiej. Stanowi to uzupełnienie ustaleń Małgorzaty Moroz, która napisała, że „ostatnie lata życia Józefa Markiewicza pozostają nieznane"[55]. Możliwe, że właśnie w tym czasie geometra powtórnie nawiązał współpracę z ekonomią grodzieńską.

Aby uchronić puszcze ekonomii grodzieńskiej od przypadkowego i chaotycznego wyrabiania gruntów przez mieszkańców okolicznych wiosek, w 1783 r. polecono Markiewiczowi, aby dla każdej wsi „niemającej gruntu do proporcyji, tyle jej nadał w puszczy, ile stosownie do

[53] *Regestr ksiąg, dokumentów i map do granic służących na zadosyć uczynienie konstytucyji sejmu teraz agitującego się pod tytułem „Rozgraniczenie normalne w WXLittm od ekonomii JKMci grodzieńskiej" do kancelaryji* sądu normalnego rozgraniczenia powiatu grodzieńskiego *komportujących się dnia 28 mca marca 1792 roku spisany*, 1792 r. (LVIA, F. 110, ap. 1, nr 722, k. 258–258v).

[54] Olszewicz B. 2003, s. 62.

[55] Moroz M. 1998, s. 27.

gatunku potrzebować będzie". Wyznaczone do tego tereny miały być „ograniczone, kopcami oznaczone i na rezy podzielone"[56].

Część map do sporu ekonomii grodzieńskiej z kamedułami była dziełem innych geometrów grodzieńskich: komornika Szaniawskiego („Wsiów Rakowicz, Lichocielicza z Słomkowszczyzną, Rudawki, Kurzeńca, Wólki i Rynkowców przez JPa komornika Szaniawskiego sporządzone i podpisane", ok. 1768 r.), Etnera („Wsiów Żydomli, Obuchowa, Sowoleski i Zawadzicz przez JPa Etnera", ok. 1768 r.) oraz Lamprechta („Mapa dyferencyji między St[arost]wem Wołpieńskim a JWW Potockiemi przez JPa komornika Lamprechta sporządzona, a przez tenże sąd komisarski w roku 1790 7bra 18 dnia konotowana")[57]. Tak znaczna liczba wykonanych map granicznych w tym okresie była spowodowana konstytucją sejmową „Ostrzeżenie w sprawach granicznych z dobrami JKM" z 1764 r., która ustalała, że rozstrzyganie sporów granicznych przez sądy asesorskie będzie odtąd wymagało przedłożenia stosownych map[58].

Mapy powyższe zostały następnie włączone do zbioru kartograficznego powstałego na mocy konstytucji sejmowej z 1791 r., pt. „Rozgraniczenie normalne w Wielkim Księstwie Litewskim", której inicjatorem był podkanclerzy litewski Joachim Chreptowicz. We wstępie podano cel, który stawiały sobie stany sejmujące: „Chcąc ukrócić pienie w sprawach granic zakłóconych, zabezpieczyć dziedzicom i posesorom majątki tychże, jakiejbykolwiek były one natury, a w tym wszystkim spokojności publicznej chcąc zaradzić skutecznie z oszczędzeniem krwi niewinnej wylewu, którą granice często skropione były"[59]. Efektem prac miała być mapa Wielkiego Księstwa Litewskiego składająca się z wielu szczegółowych sporządzonych przez każdego geometrę w jednakowej skali, z których najpierw miały powstać mapy województw, a z ich połączenia mapa całego kraju. Do 1 maja 1793 r. szlachta dostała czas na polubowne zakończenie sporów granicznych, a po tej dacie miały rozpocząć się pomiary gruntów[60].

Na 34 jednostki administracyjne znajdujące się wówczas w Wielkim Księstwie Litewskim, w 31 udało się utworzyć komisje graniczne (z wyjątkiem terenów egzulanckich — województw inflanckiego i smoleńskiego oraz powiatu starodubowskiego). Szlacheccy kandydaci do tych ciał nie mogli być karani oraz nie mogli posiadać majątków w województwie, powiecie lub ziemi, do których komisji aplikowali. Kadencja komisarzy litewskich wynosiła pięć lat, ale po dwóch latach mieli oni składać sprawozdanie przed sejmem, który miał ocenić ich pracę i albo przedłużyć im misję albo zarządzić wybór na ich miejsce nowych oficjeli. Pomimo rozpoczęcia prac brakowało pomieszczeń na siedziby dla części komisji oraz koniecznych funduszy, z czym próbowano sobie poradzić poprzez dodatkowy podatek oraz pożyczki. Przejęcie w drugiej połowie 1792 r. władzy w Rzeczypospolitej przez konfederację targowicką spowodowało zatrzymanie tego ambitnego przedsięwzięcia. Podobne pomiary miały miejsce również w Koronie, ale różniły się one szczegółowymi regulacjami[61].

---

[56] Zarządzenie administracji ekonomii grodzieńskiej w sprawie wydzielenia morgów w puszczach, 1783 r. (CDIAUL, F. 181, op. 2, nr 2289 k. 79).

[57] *Regestr ksiąg, dokumentów i map do granic służących na zadosyć uczynienie konstytucyji sejmu teraz agitującego się pod tytułem „Rozgraniczenie normalne w WXLittm od ekonomii JKMci grodzieńskiej" do kancelaryji* sądu normalnego rozgraniczenia powiatu grodzieńskiego *komportujących się dnia 28 mca marca 1792 roku spisany*, 1792 r. (LVIA, F. 110, ap 1, nr 722, k. 258–258v).

[58] Volumina Legum. 1860, 7, s. 191.

[59] Volumina Legum. 1860, 9, s. 346.

[60] Volumina Legum. 1860, 9, s. 349; Olszewicz B. 2003, s. 80.

[61] Šmigelskytė-Stukienė R. 2008, s. 230–239, 245–246.

W rosyjskojęzycznym spisie oficjalistów ekonomii grodzieńskiej z 1794 r. znajdował się wciąż geometra. Być może był to, wspominany przez Tadeusza Korzona, Adam Todt, komornik powiatu grodzieńskiego. Mamy wiadomość o dwóch wykonanych przez niego pracach: widoku Horodnicy z 1789 r. oraz planu Grodna z 1797 r.[62].

Pomiarami w ekonomii olickiej kierował natomiast geometra Jakub Giedymin, komornik Księstwa Żmudzkiego, który stał na czele tamtejszego departamentu geometrycznego od 1771 r. W latach 1783–1790 dzierżawił klucz janowski[63]. W 1788 r. podskarbi wielki litewski Stanisław Poniatowski (administrator dóbr stołowych litewskich w latach 1783–1795) mianował go lustratorem ekonomii szawelskiej, „którego obowiązkiem będzie każdego roku objechać całą ekonomią, odbyte lustracyje przez rachmistrzów wyegzaminować, czyli są realne lub nie, stan dóbr i ludzi jak najdokładniej rozpoznać, a jaki zaradzenia sposób, gdy co do poprawy znajdzie sądzić będzie, ten mi w lustracyji swojej poda. (…) Jako zaś w wyborze Osoby JPana Komornika Giedymina do tych obowiązków dowodzę mu moją ufność, tak nie mogę nie spodziewać się, abym zamiaru mego skutku oglądać nie miał”[64]. Podskarbi wielki litewski nie zawiódł się na pracy Giedymina gdyż w 1790 r. wypłacił mu 3000 zł za przeprowadzenie lustracji ekonomii szawelskiej[65]. Wiemy także, że Giedymin już w 1780 r. zajmował się „lustrowaniem gruntów”[66]. Dziesięć lat później mógł mieć już wyrobioną opinię fachowca w tej dziedzinie.

Kolejnym geometrą w departamencie olickim był Maciej Eysmont, chorąży kawalerii narodowej wojsk Wielkiego Księstwa Litewskiego, autor „Mapy dyferencyji z miastem Augustowem w roku 1789 julij 23 przez JPa komornika Eysymonta sporządzonej a przez komisyją konotowanej”[67]. W 1789 r. otrzymał na prawie emfiteutycznym uroczysko Sosnowy Grąd w kwaterze przełomskiej leśnictwa olickiego (22 włóki ziemi z dziesięcioma latami wolnizny), na zachód od jeziora Szelment, którego mapę wykonał (Ryc. 2)[68].

[62] Korzon T. 1897, s. 247; Kościałkowski S. 1970, s. 299, 625.

[63] *Raport z Departamentu Geometrycznego Ekonomii Olickiej do Najwyższej Administracji Dóbr JKMci Stołowych przeze mnie niżej wyrażonego podany w roku 1780 miesiąca augusta 10 dnia*, 1780 r. (CDIAUL, F. 181, op. 2, nr 1359, k. 15, 17v); *Series raportów ekonomii olickiej*, ok. 1782 r. (CDIAUL, F. 181, op. 2, nr 1264, k. 93); *Rachunki generalne ekonomiów litewskich i kasy generalnej JO X Jmci Podskarbiego W WXLitt* z różnych szczególnych kluczowych browarnych, magazynowych, fabrycznych, handlowych i kas ekonomicznych rachunków *wyciągnione* i połączone od dnia 1 *julij 1789 do dnia 30 junij 1790 roku*, 1790 r. (AGAD, ZP, sygn. 308, k. 17, 18, 19).

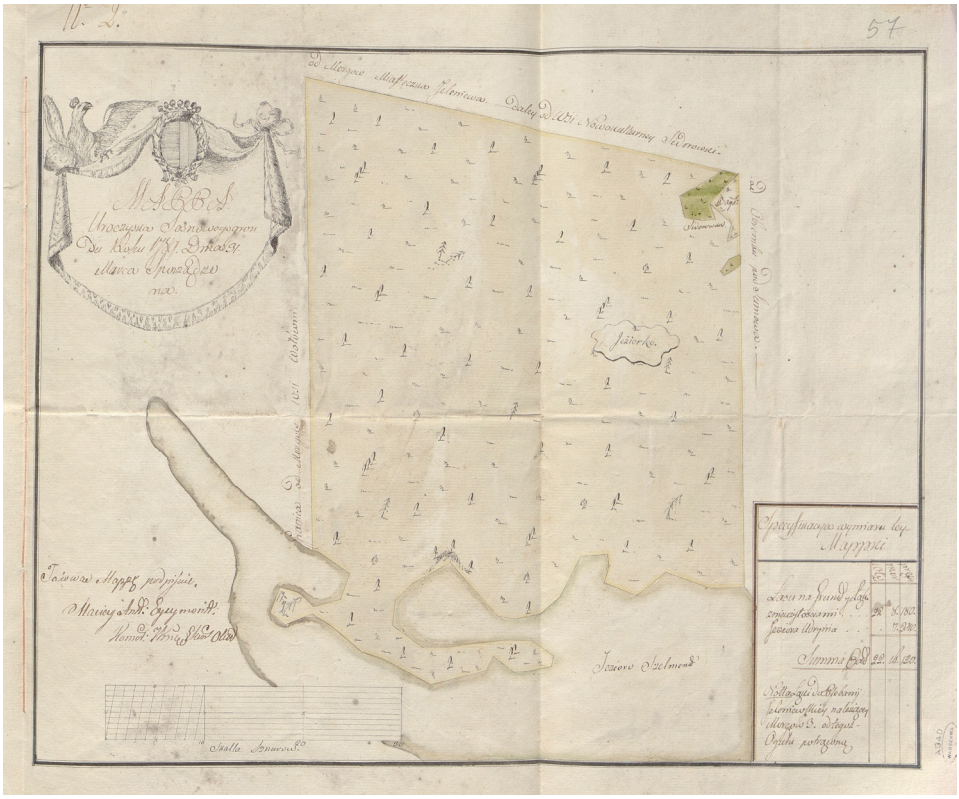
[64] Reskrypt Stanisława Poniatowskiego juniora ustanawiający komornika Giedymina lustratorem ekonomii szawelskiej, 1788 r. (LNMMB, F93–1974, k. 1).

[65] *Rachunki generalne ekonomiów litewskich i kasy generalnej JO X Jmci Podskarbiego W WXLitt* z różnych szczególnych kluczowych browarnych, magazynowych, fabrycznych, handlowych i kas ekonomicznych rachunków *wyciągnione* i połączone od dnia 1 *julij 1789 do dnia 30 junij 1790 roku*, 1790 (AGAD, ZP, sygn. 308, k. 17).

[66] *Specyfikacyja niedoboru oficjantom i wszelkim ordynariuszom Ekonomii JKM Olickiej w skarbie zaległego z likwidacyjów tejże Ekonomii wypisana*, ok. 1781 (CDIAUL, F. 181, op. 2, nr 1360, k. 15)*; Raport z Departamentu Geometrycznego Ekonomii Olickiej do Najwyższej Administracji Dóbr JKMci Stołowych przeze mnie niżej wyrażonego podany w roku 1780 miesiąca augusta 10 dnia*, 1780 (CDIAUL, F. 181, op. 2, nr 1359, k. 15).

[67] *Regestr ksiąg, dokumentów i map do granic służących na zadosyć uczynienie konstytucyji sejmu teraz agitującego się pod tytułem „Rozgraniczenie normalne w WXLittm od ekonomii JKMci grodzieńskiej” do kancelaryji* sądu normalnego rozgraniczenia powiatu grodzieńskiego *komportujących się dnia 28 mca marca 1792 roku spisany*, 1792 (LVIA, F. 110, ap. 1, nr 722, k. 258); Akt nadania uroczyska Sosnowy Grąd, 1789 (AGAD, Akta osób i rodzin, sygn. 241, k. 55).

[68] Akt nadania uroczyska Sosnowy Grąd, 1789 (AGAD, AOiR, sygn. 241, k. 55–57).

Ryc. 2. Mapa uroczyska Sosnowy Grąd, 1789.
Źródło: AGAD, Akta osób i rodzin, syg. 241, k. 57.

W 1789 i 1790 r. wypłacono mu z kasy ekonomii grodzieńskiej 400 zł „za inspekcyją nad wsiami nowokulturnemi w Puszczy Przełomskiej osiedlonemi”[69].

Nadania emfiteutyczne podobne do wskazanego powyżej często wymagały wyrysowania dokładnego planu. W 1793 r. w akcie nadania dwóch obrębów w kwaterze szczeberskiej i w kluczu bartnickim ekonomii olickiej zapisano, że należy je „na gruncie otrybować i ograniczyć i na udzielnych mapach geometrycznych delineować”[70]. Oznaczało to dodatkowe zajęcie dla geometrów.

Na czele departamentu geometrycznego brzesko-kobryńskiego stał J. Budnicki (imię nieznane), komornik i geometra ekonomii brzesko-kobryńskiej. Około 1780 r. Budnicki dzierżawił klucz teweliński i folwark Szmaty w kluczu czerwaczyckim guberni kobryńskiej.

[69] *Rachunki generalne ekonomiów litewskich i kasy generalnej JO X Jmci Podskarbiego W WXLitt* z różnych szczególnych kluczowych browarnych, magazynowych, fabrycznych, handlowych i kas ekonomicznych rachunków *wyciągnione* i połączone od dnia 1 *julij 1788 do dnia 30 junij 1789 roku*, 1789 (AGAD, ZP, sygn. 307, k. 6v); *Rachunki generalne ekonomiów litewskich i kasy generalnej JO X Jmci Podskarbiego W WXLitt* z różnych szczególnych kluczowych browarnych, magazynowych, fabrycznych, handlowych i kas ekonomicznych rachunków *wyciągnione* i połączone od dnia 1 *julij 1789 do dnia 30 junij 1790 roku*, 1790 (AGAD, ZP, sygn. 308, k. 6.)

[70] Akt nadania dwóch obrębów w ekonomii olickiej, 1793 (LVIA, F. 110, ap. 1, nr 682, k. 1).

W rachunkach ekonomii brzesko-kobryńskiej zachował się ślad wypłat dla Budnickiego za działalność na sejmikach brzeskich: poselskim i deputackim. W 1780 r. rozpoczął on pomiary w kluczach rudzkim i ostrowskim guberni rudzkiej i kontynuował je w roku kolejnym. Jest autorem dokumentu „Regestr plant oryginalnych i partykularnych, z których oryginalne na kilka skali delineowane partykularne przez pół skali tejże przekopiowane", który zawiera spis plant miast i wiosek w guberniach: łomaskiej, prużańskiej, kobryńskiej i rudzkiej. Na początku 1783 r. miał wymierzyć klucz zburaski w guberni rudzkiej. Około 1789 r. prowadził pomiary w starostwie ziołowskim[71].

Jakub Perkowski, kolejny geometra w departamencie geometrycznym brzesko-kobryńskim, w 1780 r. był zaangażowany w prace „do wymiaru Kopanicy Muchawca, (…) gdzie po wertebach motykować i drzew wycinać przychodziło"[72]. Jego pomiary były uzupełnieniem robót Hermana von Schulte przy Kanale Królewskim. Ok. 1780 r. mieszkał on w Dąbrowie i dzierżawił klucz dąbrowski guberni milejczyckiej. Był komornikiem wileńskim, geometrą i „rewizorem ekonomii brzeskiej". W 1783 r. miał dokończyć prace pomiarowe w guberni łomaskiej ekonomii brzesko-kobryńskiej. Jest autorem „Regestru map i różnych papierów do wymiaru należących 1783 r. dnia 10 7bra spisanego", z którego wynikało, że zdjął wymiary do map z guberni: kobryńskiej, prużańskiej i łomazkiej oraz dwóch kluczy guberni rudzkiej. „Raport wymiarów geometrycznych w ekonomii JKmci brzeskiej" i list Połchowskiego potwierdzają, że zlecono mu wymierzenie klucza dywińskiego guberni rudzkiej. Około 1795 r. dzierżawił awuls Plesiszcze w ekonomii brzesko-kobryńskiej[73].

---

[71] *Regestr plant oryginalnych i partykularnych, z których oryginalne na kilka skali delineowane partykularne przez pół skali tejże przekopiowane*, 1783 r. (CDIAUL, F. 181, op. 2, nr 1264, k. 79–82); *Uregulowanie czynności wymiarowych w ekonomiach JKMci brzeskiej i kobryńskiej w roku 1783 miesiąca january 17 dnia postanowione*, 1783 r. (CDIAUL, F. 181, op. 2, nr 1264, k. 83); M. Połchowski do NN, 1781 r. (CDIAUL, F. 181, op. 2, nr 587, k. 2); *Zbiór prowentów pieniężnych z inwentarzów wyciągnionych i z wielorakiego sposobu na intratę przychodzących distindim* z każdego klucza w 5ciu guberniach *ekonomij brzeskiej i kobryńskiej zlikwidowany*, ok. 1780 r. (CDIAUL, F. 181, op. 2, nr 707, k. 35); *Specyfikacja kluczów w Ekonomij JKM Brzeskiej Litewskiej oraz IchM PP Dzierżawców, którzy za kontraktami takowe klucze posydują*, ok. 1780 r. (CDIAUL, F. 181, op. 2, nr 707, k. 37); *Rachunek wypłaty prowentu kwartalnego z dóbr ekonomii brzeskiej a die 1 julij ad ultimam septembris 1781 anni*, 1781 (CDIAUL, F. 181, op. 2, nr 1146, k. 29v, 32); *Rachunek wypłaty prowentu kwartalnego z dóbr ekonomii brzeskiej a die 1 julij ad ultimam 7bris 1781 anni*, 1781 r. (CDIAUL, F. 181, op. 2, nr 1144, k. 1v); *Rachunek o prowent roczny z ekonomii brzeskiej a die 1 julij 1782 ad ultimam junii 1783*, 1783 (CDIAUL, F. 181, op. 2, nr 1147, k. 5v); *Rachunki generalne ekonomiów litewskich i kasy generalnej JO X Jmci Podskarbiego W WXLitt* z różnych szczególnych kluczowych browarnych, magazynowych, fabrycznych, handlowych i kas ekonomicznych rachunków *wyciągnione* i połączone od dnia 1 *julij 1789 do dnia 30 junij 1790 roku*, 1790 r. (AGAD, ZP, sygn. 308, k. 25).

[72] *Specyfikacyja ekspensy na drobną przy Kopanicy Muchawca robotę przez lat kilka łożonej*, 1780 r. (AGAD, AT, sygn. D6, s. 9–10).

[73] *Specyfikacyja ekspensy na drobną przy Kopanicy Muchawca robotę przez lat kilka łożonej*, 1780 r. (AGAD, AT, sygn. D6, s. 10–11); *Rachunek o prowent roczny ekonomii brzeskiej a die 1 julij 1782 ad ultimam junij 1783*, 1783 r. (CDIAUL, F. 181, op. 2, nr 1142, k. 16v); *Series raportów ekonomii brzeskiej*, ok. 1782 r. (CDIAUL, F. 181, op. 2, nr 1264, k. 89); *Uregulowanie czynności wymiarowych w ekonomiach JKMci brzeskiej i kobryńskiej w roku 1783 miesiąca january 17 dnia postanowione*, 1783 r. (CDIAUL, F. 181, op. 2, nr 1264, k. 83); *Regestr map i różnych papierów do wymiaru należących 1783 r. dnia 10 7bra spisany*, 1783 r. (CDIAUL, F. 181, op. 2, nr 1264, k. 84–87); *Raport wymiarów geometrycznych w ekonomii JKmci brzeskiej*, 1781 r. (CDIAUL, F. 181, op. 2, nr 1142, k. 4); Obrachowanie ekonomii litewskich, ok. 1796 r. (AGAD, ZK, sygn. 66-3, k. 3); M. Połchowski do NN, 1781 r. (CDIAUL, F. 181, op. 2, nr 587, k. 2); *Specyfikacja kluczów w Ekonomij JKM Brzeskiej Litewskiej oraz IchM PP Dzierżawców, którzy za kontraktami takowe klucze posydują*, ok. 1780 r. (CDIAUL, F. 181, op. 2, nr 707, k. 37).

W departamencie geometrycznym brzesko-kobryńskim działał także Michał Połchowski. W 1781 r. miał za zadanie wymierzenie klucza ołtuskiego w guberni milejczyckiej, równolegle uczestniczył w wizjach lokalnych mających na celu rozgraniczenie Puszczy Białowieskiej od Puszcz Bielskiej i Ladzkiej. Wiązało się to z konfliktami z właścicielami sąsiadujących dóbr. W listopadzie 1781 r. pojechał do Warszawy do nowego administratora dóbr stołowych na Litwie marszałka nadwornego koronnego Franciszka Rzewuskiego (zarządzał nimi w latach 1780–1783) w sprawach złożonych w asesorii przeciwko Czartoryskim i Radziwiłłom, a dotyczących Puszczy Białowieskiej i miasta Brześcia. Ślad po jego roli w tych sporach prawnych znajduje się w wydatkach ekonomii brzesko-kobryńskiej za 1782 r., gdzie zapisano, że 1424 zł wydano na „ekspensa prawne podług rachunku JP Połchowskiego”[74]. Dodatkowo zapłacono mu 122 zł i 6 gr za furmana, kiedy wyjechał uczestniczyć w procesie w asesorii litewskiej oraz 303 zł i 15 gr na stancję w Warszawie po przybyciu tam z dokumentami i mapami[75]. W 1783 r. miał dokończyć pomiary w guberni milejczyckiej ekonomii brzesko-kobryńskiej, następnie dokonać pomiarów w Puszczy Białowieskiej, a po zakończeniu tej pracy miał się zająć Puszczą Kobryńską. Z tych danych wynika, że był specjalistą od pomiarów terenów leśnych. Jest autorem „Sumariusza map i różnych papirów do wymiaru należących roku 1783 sporządzonego”, w którym zapisał efekty swoich prac mierniczych w guberni milejczyckiej. Podpisał się również pod dokumentem „Prenotacyje do uregulowanych z nowej pomiary gruntów dwornych w kluczach JKMci ekonomii brzeskiej i kobryńskiej”, w którym opisał dokonany podział gruntów we wszystkich guberniach tej ekonomii[76]. Bardzo możliwe, że to on nadzorował wszystkie pomiary w ekonomii brzesko-kobryńskiej: „Podług rozkazu JWo Pana Dobrodzieja i danej mi w Warszawie informacyji sporządzenia raportu gatunkami obrębności kluczów, awulsów i folwarków w ekonomii JKMci brzeskiej uiszczam tabele z odebranych od JPP. komorników *primis martij* pomiarów i przeze mnie zrobionych w jedno złożywszy, z prenotacyją każdego klucza szczególną używalności poletków i zmian przesyłam JWu Panu Dobrodziejowi do Warszawy”[77]. Porównując jego zarobki z zarobkami Budnickiego za lata 1789–1790, można założyć, że to on stał w tym czasie na czele miejscowego departamentu geometrycznego (Tabela 2). Był bardzo sumienny: „Że zaś ta czynność przy dłuższego wyciąga czasu ze wszelką jednak usilnością od zaczęcia jej, ile ze mnie jest starać się będę”[78]. Około 1789 r. prowadził pomiary w starostwie bialskim i leśnictwie lackim[79].

[74] *Rachunek wypłaty prowentu kwartalnego z dóbr ekonomii brzeskiej a die 1 julij ad ultimam septembris 1781 anni*, 1781 r. (CDIAUL, F. 181, op. 2, nr 1146, k. 31).

[75] *Rachunek wypłaty prowentu kwartalnego z dóbr ekonomii brzeskiej a die 1 julij ad ultimam septembris 1781 anni*, 1781 r. (CDIAUL, F. 181, op. 2, nr 1146, k. 31v); *Rachunek percepty i ekspensy z prowentów litewskich*, 1781 r. (CDIAUL, F. 181, op. 2, nr 1171, k. 3v).

[76] *Uregulowanie czynności wymiarowych w ekonomiach JKMci brzeskiej i kobryńskiej w roku 1783 miesiąca january 17 dnia postanowione*, 1783 r. (CDIAUL, F. 181, op. 2, 1264, k. 83–83v); *Sumariusz map i różnych papirów do wymiaru należących roku 1783 sporządzony,* 1783 r. (CDIAUL, F. 181, op. 2, nr 1264, k. 75–78); *Raport wymiarów geometrycznych w ekonomii JKmci brzeskiej*, 1781 r. (CDIAUL, F. 181, op. 2, nr 1142, k. 4); *Prenotacyje do uregulowanych z nowej pomiary gruntów dwornych w kluczach JKMci ekonomii brzeskiej i kobryńskiej*, ok. 1783 r. (CDIAUL, F. 181, op. 2, nr 1146, k. 26); M. Połchowski do NN, 1781 r. (CDIAUL, F. 181, op. 2, nr 587, k. 1–2); M. Połchowski do NN, 1781 r. (CDIAUL, F. 181, op. 2, nr 587, k. 7–8v); M. Połchowski do NN, 1781 (CDIAUL, F. 181, op. 2, nr 587, k. 9).

[77] M. Połchowski do NN, 1783 r. (CDIAUL, F. 181, op. 2, nr 587, k. 12).

[78] M. Połchowski do NN, 1781 r. (TSDIAL, syg. 181, 2, 587, k. 10v).

[79] *Rachunki generalne ekonomiów litewskich i kasy generalnej JO X Jmci Podskarbiego W WXLitt* z różnych szczególnych kluczowych browarnych, magazynowych, fabrycznych, handlowych i kas ekonomicznych rachunków *wyciągnione* i połączone od dnia 1 *julij 1789 do dnia 30 junij 1790 roku*, 1790 r. (AGAD, ZP, sygn. 308, k. 25).

W 1781 r. Połchowski dzierżawił klucz jamneński w guberni milejczyckiej, w którym usilnie zabiegał u zwierzchności o uposażenie nowozałożonej cerkwi w Dmitrowiczach i był zainteresowany wejściem w posiadanie dzierżawy Radość. Około 1788–1789 r. dzierżawił klucz omelanicki w guberni milejczyckiej, w którym czynił inwestycje (nowa stodoła i karczma). W 1791 r. Połchowski otrzymał w tym kluczu w ramach emfiteuzy na 50 lat wieś Policzną z 9,5 włókami ziemi oraz 13 dymami oraz osobno 19 włók ziemi. Po III rozbiorze Policzna została odebrana Połchowskiemu, jednak po jego usilnych prośbach i skargach otrzymał w zamian wieś Panasiuki w tym samym kluczu. Ok. 1795 r. wciąż dzierżawił klucz omelanicki[80].

W 1784 r. z okazji podróży Stanisława Augusta na sejm grodzieński przez Puszczę Białowieską, gdzie zatrzymał się na polowanie, nowy administrator, świeżo mianowany podskarbim wielkim litewskim, Stanisław Poniatowski podarował królowi album z mapami autorstwa Połchowskiego. Zawierał on 11 map przedstawiających trakt podróży królewskiej przez ekonomię brzesko-kobryńską od Lady do Horodca[81]. W tym samym roku powstała zaginiona „Mapa traktu z Kamionki do Grodna z wyrażeniem rzek, miast, dworów i wsi dookoła leżących etc.", być może również autorstwa Połchowskiego. Znane są także trzy jego mapy przedstawiające fragmenty ekonomii brzeskiej — kluczy: kijowieckiego (Ryc. 3), wiskowskiego oraz miasta Pieszczaca z kluczem, które nie zostały dokończone, prawdopodobnie z powodu III rozbioru. Na wszystkich trzech znajduje się adnotacja z 1830 r., Jana Połchowskiego, bratanka Michała, prezesa sądu granicznego powiatu brzeskiego, że przekazuje je do komisji województwa podlaskiego[82]. Tym samym wiemy, że w 1830 r. Michał Połchowski już nie żył. Wszystkie trzy mapy w inwentarzu w AGAD mają przypisaną błędną datę powstania — 1830 (w rzeczywistości powstały one w końcu XVIII w.). W 1814 r. Stanisław Reszka wykonał plan uroczyska Czoło w Puszczy Białowieskiej, „dla zweryfikowania planu W[ielmożneg]o Połchowskiego byłego geometry ekonomicznego"[83].

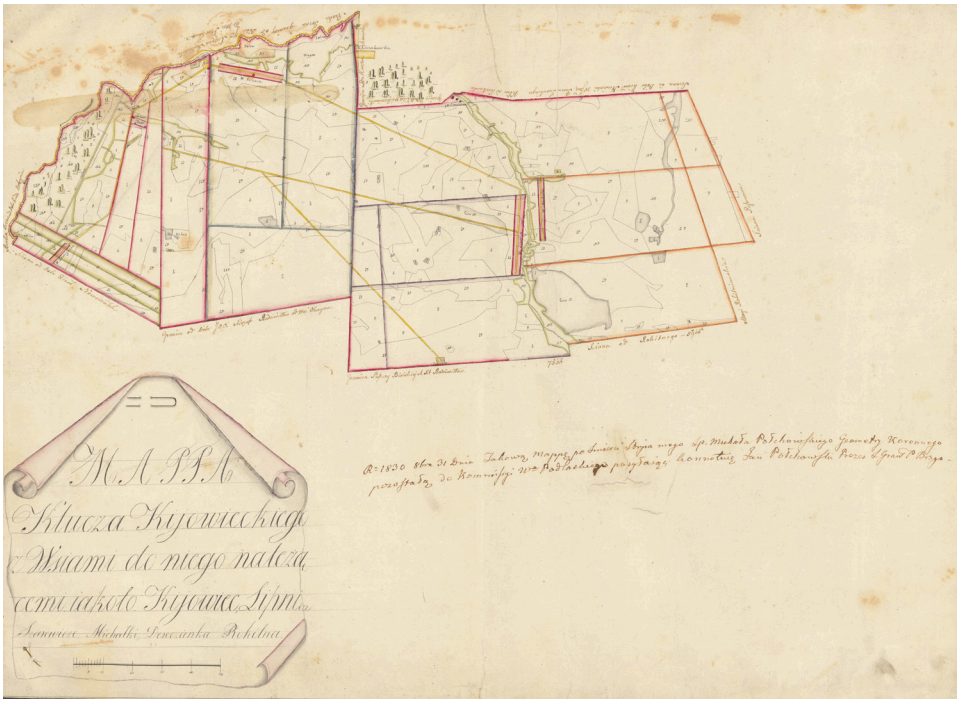
---

[80] M. Połchowski do NN, 1781 r. (CDIAUL, F. 181, op. 2, nr 587, k. 3); Hedemann O. 1939, s. 151; Obrachowanie ekonomii litewskich, ok. 1796 r. (AGAD, ZK, sygn. 66-3, k. 3); M. Połchowski do NN, 1782 r. (CDIAUL, F. 181, op. 2, nr 587, k. 9–9v); M. Połchowski do NN, 1782 r. (CDIAUL, F. 181, op. 2, nr 587, k. 11); *Rachunki generalne ekonomiów litewskich i kasy generalnej JO X Jmci Podskarbiego W WXLitt* z różnych szczególnych kluczowych browarnych, magazynowych, fabrycznych, handlowych i kas ekonomicznych rachunków *wyciągnione* i połączone od dnia 1 *julij 1788 do dnia 30 junij 1789 roku*, 1789 r. (AGAD, ZP, sygn. 307, k. 25); *Rachunki generalne ekonomiów litewskich i kasy generalnej JO X Jmci Podskarbiego W WXLitt* z różnych szczególnych kluczowych browarnych, magazynowych, fabrycznych, handlowych i kas ekonomicznych rachunków *wyciągnione* i połączone od dnia 1 *julij 1789 do dnia 30 junij 1790 roku*, 1790 r. (AGAD, ZP, sygn. 308, k. 28).

[81] *Mapa geometryczna Traktu JKMci z przyległościami geografice położonemi każdej Stacyji udzielnie ultimus Augusti 1784 deliniowana*, 1784 r. (AGAD, ZGSA, sygn. AK 147, k. 1–12). Wybrane mapy z tego zbioru były reprodukowane w: Zaręba R. 1962, s. 82; Samojlik T. 2005, s. 38–40; *Ochrona.* 2005, s. 50, 52.

[82] Buczek K. 2003, s. 70; *Mapa klucza kijowieckiego z wsiami do niego należącemi jako to Kijowiec, Lipnica, Szarowicze, Michałki, Dereczanka, Rokitna*, ok. 1795 r. (AGAD, ZK, sygn. 300-3, k. 1); *Mapa miasta Pieszczaca oraz i klucza z wsiami do niego należącemi to jest Dobrynka, Dąbrownica Mała i Wyczułki*, ok. 1795 r. (AGAD, ZK, sygn. 300-4, k. 1); *Mapa klucza wiskowskiego z wsiami do niego należącemi jako to Walinna, Wiski, Derewiczna, Brzozowy Kąt i Woroniec,* ok. 1795 r. (AGAD, ZK, sygn. 300-5, k. 1).

[83] *Plan Litewsko-Grodzieńskiej Guberni P[owia]tu Prużańskiego Uroczyska Czoła atynencyji Masiewa* Dóbr Skarbowych w Puszczy Białowieskiej leżącego po ukazu JEGO IMPERATORSKIEJ MOŚCI z Izby Skarbowej tejże Guberni od dnia 1 miesiąca augusta idącego za N[*umere]m 3009 wydanego, dla zweryfikowaniaplanu W[ielmożneg] o Połchowskiego byłego geometry ekonomicznego, wspólnie z członkiem Sądu Niższego i Powiatowym Strapczym przeze mnie niżej podpisanego po wymierzeniu na miejscu dorysowany*, 1814 r. (VUB, RS, F5-F110-30284, k. 1).

Ryc. 3. Nieukończona mapa klucza kijowieckiego, koniec XVIII w.
Źródło: AGAD, Zbiór Kartograficzny, syg. 300-3, k. 1.

Wśród osób prowadzących pomiary w ekonomii brzesko-kobryńskiej pojawia się „pan Zaleski", którego zadaniem w 1781 r. była praca miernicza w kluczu zburaskim guberni rudzkiej[84]. Skoro jego nazwisko nie widnieje w wydatkach ekonomicznych, można zakładać, że przyuczał się on do zawodu mierniczego i był opłacany z sumy przeznaczonej dla agrymensorów.

Najmniej informacji udało się znaleźć na temat geometrów ekonomii szawelskiej. Tamtejszym komornikiem był niejaki Sancewicz, o którym wiemy tylko tyle, że około 1782 r. był już aktywny zawodowo, a około 1795 r. dzierżawił klucz werbuński guberni gruździewskiej[85].

O dwóch geometrach z początkowego okresu rządów Tyzenhauza donosił Stanisław Kościałkowski. Pomiary w ekonomii mohylewskiej przeprowadzał niejaki Gzowski „doskonały geometra", którego następnie Tyzenhauz próbował sprowadzić do ekonomii grodzieńskiej. Drugi, komornik Ludwik Kreutz, był cudzoziemcem i pracował w ekonomiach brzesko-kobryńskiej i szawelskiej. Wydaje się, że większość czasu spędził w tej ostatniej, ponieważ w 1769 r. napisał memoriał, pt. „Doniesienie o stanie ekonomii JKM szawelskiej". W 1772 r. wyrysował jeszcze mapę tejże ekonomii, a rok później zmarł. Swoje rozważania o mierniczych w dobrach stołowych podsumowuje Kościałkowski następująco: „Innych

[84] *Raport wymiarów geometrycznych w ekonomii JKmci brzeskiej*, 1781 r. (CDIAUL, F. 181, op. 2, nr 1142, k. 4); M. Połchowski do NN, 1781 r. (CDIAUL, F. 181, op. 2, nr 587, k. 2).

[85] *Series raportów ekonomii szawelskiej*, ok. 1782 r. (CDIAUL, sygn. 181, op. 2, nr 1264, k. 96); Obrachowanie ekonomii litewskich, ok. 1796 r. (AGAD, ZK, sygn. 66-3, k. 5).

geometrów przy pomiarach ekonomicznych zatrudnionych, które musiały być długotrwałe i kosztowne, nie znamy”[86]. W niniejszej pracy udało się uzupełnić ten spis o kilkadziesiąt nazwisk.

Na liście płac ekonomii brzesko-kobryńskiej (800 zł rocznie) znajdował się jeszcze „Herman Dietrich von Schulte Major JKM Inżynier Komisyji WXL”. Zajmował się on połączeniem rzek Piny i Muchawca kanałem, czyli późniejszym Kanałem Królewskim (Muchawieckim). Jego odcinek przebiegający przez ekonomię brzesko-kobryńską był finansowany z jej własnych funduszy. Na początku listopada von Schulte donosił z Brześcia, że odebrał pensję za październik w wysokości 200 zł. W pracach pomiarowych przy tym przedsięwzięciu brał udział również wspomniany wyżej Jakub Perkowski. W tym czasie von Schulte wykonał szereg map. W spisie kartograficznym Stanisława Augusta z 1792 r. znajdują się jego autorstwa: „Mapa geograficzna zrobionej delineacji rzek, mających *circumferenter* komunikacyją z rzeką Piną, przez majora Schulte w roku 1784 sporządzona” oraz „Mapa geograficzna kanału pińskiego, zacząwszy od rzeki Muchawca pod wsią Kamieniem Szlacheckim zwaną aż do końca tego kanału etc. delineowana roku 1784 przez majora de Szolten”[87]. Jak podaje Tadeusz Korzon, prace przy budowie kanału przyspieszyły właśnie w latach 1781–1784, gdy „kierownictwo techniczne miał sobie powierzone jeometra i hydraulik Szulc, wydoskonalony w Szwecyji”[88].

Jeśli praca geometry była prestiżowa i opłacalna, to wypadałoby porównać ją choćby z zarobkami innych urzędników ekonomicznych. Za przykład niech posłużą ekonomie grodzieńska i szawelska w 1782 r. oraz olicka w 1780 r., z których dane są najpełniejsze. Komornik Markiewicz rocznie zarabiał 1600 zł, natomiast geometrzy Lamprecht i Rackiewicz — odpowiednio po 400 i 350 zł (Tabela 2). W tym samym czasie wiceadministrator otrzymywał 3000 zł, dwaj plenipotenci — 2000 i 1500 zł, pisarz prowentowy — 1000 zł, kasjer — 1000 zł, rewizorzy (4) pomiędzy 350 a 500 zł, instygator i archiwista — po 800 zł, a skrybenci (15) pomiędzy 150 a 400 zł[89]. Wyraźnie widać, że kierujący departamentem geometrycznym Markiewicz zarabiał najwięcej po wiceadministratorze i plenipotencie. Pozostali geometrzy byli wynagradzani podobnie jak inni oficjaliści w ekonomii.

W ekonomii olickiej w 1780 r. komornik Giedymin zarabiał rocznie 1600 zł, a jego geometrzy odpowiednio: Eysmont — 1200 zł, Szabliński — 1000 zł, Tatarowski 600 zł, a Świtkowski 500 zł (Tabela 2). W tym czasie wiceadministrator otrzymywał 4000 zł, pisarz prowentowy — 1600 zł, rachmistrz — 800 zł, archiwista — 600 zł, dwaj skrybenci — 160

[86] Kościałkowski S. 1970, s. 606.

[87] Raport majora von Schulte, 1782 r. (CDIAUL, F. 181, op. 2, nr 1142, k. 6); *Katalog osób w służbie skarbowej ekonomii brzeskiej utrzymywanych, dla których płaca za ordynaryją od dnia 1 Juli 1782 tudzież pensyje i jurgielta od tegoż dnia i roku według teraźniejszego naznaczają się uregulowania*, 1782 r. (CDIAUL, F. 181, op. 2, nr 1142, k. 12, 16); Kościałkowski S. 1970, s. 326; Profil Kanału Muchawieckiego wykonany przez majora von Schulte, 1781 r. (LVIA, F. 11, ap. 1, nr 996, k. 14); Raport majora von Schulte, 1781 r. (LVIA, F. 11, ap. 1, nr 996, k. 53); *Note des cartes et plans demandées au Roy de Pologne*, w: Buczek K. 1935, s. 186; *Rachunek o prowent roczny z ekonomii brzeskiej a die 1 julij 1782 ad ultimam junii 1783*, 1783 r. (CDIAUL, F. 181, op. 2, nr 1147, k. 5); *Sumariusz map, które Najjaśniejszy Pan bierze z sobą ex archivo jadąc do obozu*, 1792 r. (AGAD, ZP, sygn. 117, k. 3).

[88] Korzon T. 1897, s. 71.

[89] *Katalog różnych osób w służbie skarbowej ekonomii grodzieńskiej zostających z ustanowieniem dla nich i wyrachowaniem ekspensów pieniężnych na stół, na pensyje i jurgielta na furaż dla koni i wołów fabrycznych, tudzież oficjalistom dozwolonych, niemniej ekspensu pieniężnego na światło wiadomość zawierający od dnia 1 julij 1782 poczynający się*, 1782 r. (CDIAUL, F. 181, op. 2, nr 1174, k. 9v–12).

i 300 zł. oraz czterej kancelarze po 400 zł[90]. Poza drugimi *ex aequo* zarobkami komornika, na tle innych urzędników dobrze wypadli pozostali geometrzy, z których dwóch zarabiało wyraźnie powyżej normy dla pracowników ekonomii olickiej, a pozostali dwaj klasyfikowali się w jej górnej granicy.

W ekonomii szawelskiej zarobki departamentu geometrycznego kształtowały się następująco: komornik Sancewicz — 1600 zł, a geometrzy: Dewolski — 800 zł i Jastrzębski 700 zł (Tabela 2). Pozostali oficjele byli wynagradzani następująco: wiceadministrator — 2625 zł, kasjer — 1000 zł, archiwista - 900 zł, rachmistrzowie (5) od 125 do 900 zł, czterej kancelarzyści po 250 zł[91]. W tej ekonomii pozycja ekonomiczna komornika na tle innych pracowników była zdecydowanie najlepsza, a pozostali geometrzy zarabiali w granicach średniej płacy.

V. Podsumowanie

Stanisław August, jak na człowieka oświecenia przystało, żywo interesował się kartografią i popierał wszelkie tego typu inicjatywy. Karol Buczek zauważył, że był on jedynym władcą, w którym Rzeczpospolita uzyskała „w wielkim stylu mecenasa nauk i sztuk, wśród których »mappografia« zajmowała nieostatnie miejsce”[92]. W czasie swojego panowania rozpoczął ambitny projekt tworzenia odpowiednich warunków do rozwoju kartografii. Na zamku w Warszawie zgromadził kolekcję 325 map, globusów i przyrządów astronomicznych. Wśród różnych geografów pracujących dla króla na szczególną uwagę zasługuje Karol Perthées. Na zlecenie władcy w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XVIII w. wyrysował on trzy mapy Korony i jedną Wielkiego Księstwa Litewskiego. W 1778 r. biskup płocki Michał Poniatowski rozesłał do wszystkich swoich parafii pięciopunktowe kwestionariusze geograficzne. Na tej podstawie ksiądz Franciszek Czaykowski sporządził dlań mapę diecezji. Zachęcony powodzeniem tego przedsięwzięcia — w porozumieniu z królem — rozszerzył ankietę do czternastu punktów i rozesłał do wszystkich diecezji zachodniej części Korony. Zgromadzone w ten sposób materiały stały się podstawą do wykreślenia przez Perthéesa „mapp zczegulnych” województw. Ostatecznie w latach 1783–1805 powstało 12 map województw: mazowieckiego (dwie wersje), płockiego i ziemi dobrzyńskiej, brzesko-kujawskiego i inowrocławskiego, lubelskiego, krakowskiego, sandomierskiego, rawskiego, łęczyckiego, podlaskiego, poznańskiego, kaliskiego oraz południowej części kijowskiego. Mimo tego, że przedstawienia te zostały wyrysowane przez jednego człowieka, bez badań terenowych oraz jednolitych i wiarygodnych źródeł, zapewniły dobrą reprezentację układu hydrograficznego, sieci dróg oraz rozmieszczenia miast, miasteczek i wsi[93].

Na terenie Wielkiego Księstwa Litewskiego dziełu temu odpowiadały prace miernicze podjęte przez Tyzenhauza w tamtejszych dobrach stołowych. Były one już wówczas raczej europejskim standardem niż nowością. Jednak w skali Rzeczypospolitej nie sposób wskazać drugiego projektu tego typu, który dorównywałby rozciągłością badanego obszaru i długością jego trwania. Respekt musi budzić konsekwencja, z jaką przeprowadzane były prace (dokończone

[90] *Katalog wszystkich osób w służbie skarbowej JKM przy wiceadministracyji ekonomii olickiej najdujących się przez szczególność departamentów, funkcji, profesyji i kunsztów*, 1780 r. (CDIAUL, F. 181, op. 2, nr 1359, k. 5).

[91] *Zapłata oficjantów i służących*, 1782 r. (CDIAUL, F. 181, op. 2, nr 1523, k. 82v).

[92] Buczek K. 1963, s. 80.

[93] Buczek K. 1963, s. 85–88; Mikoś M. J. 1992, s. 174–177; Szady B. 2013, s. 184–187; A. Czerny. 2015, s. 56; Szaniawska L. 2020, s. 70.

już po rozbiorach)[94]. Przy podejmowaniu decyzji o rozpoczęciu pomiarów zarówno podskarbi nadworny, jak i król z pewnością odnosili się do tego typu projektów wdrożonych w innych państwach europejskich. Jednak brak materiałów źródłowych do tego, aby wskazać konkretny kraj, z którego czerpano inspiracje. Wysiłek mierniczy ekonomii królewskich w Wielkim Księstwie Litewskim służył ich modernizacji oraz miał przynieść wzrost ich dochodowości. Wobec życzliwości monarchy dla wszelkich projektów kartograficznych, przedsięwzięcie Antoniego Tyzenhauza było kontynuowane za czasów kolejnych administratorów — Franciszka Rzewuskiego i Stanisława Poniatowskiego.

Praca w zawodzie mierniczego była atrakcyjna dla uboższej szlachty i stanowiła szansę na awans w hierarchii społecznej. W badanym okresie stwierdzono wzrost wynagrodzeń dla pracowników departamentów geometrycznych. Pomimo tego, nierzadko otrzymywali oni swoje pobory z opóźnieniem, a wysokość płac była zróżnicowana i zależała od budżetu departamentu. Najwięcej urzędników geometrycznych było zatrudnionych w ekonomii grodzieńskiej, w której największa intensyfikacja prac przypadła na lata siedemdziesiąte XVIII w., podczas gdy w pozostałych ekonomiach miało to miejsce w początkach dziewiątej dekady tego samego stulecia.

Przywołani w niniejszym tekście pracownicy departamentów geometrycznych zarabiali dobrze lub nawet bardzo dobrze. Z pewnością kariera w tym zawodzie łączyła się dla nich z podwyższeniem statusu materialnego. Wszelako należy mieć na uwadze fakt, że królewscy administratorzy często zalegali im z wypłatą. Bardzo prawdopodobne, że dodatkowym plusem pracy w charakterze mierniczego były szerokie możliwości dorobienia w postaci prywatnych zleceń od szlachty i magnatów. Prestiż zawodu wynikał nie tylko z wynagrodzenia, ale również z rzadkich kwalifikacji potwierdzonych zdaniem stosownego egzaminu. Za samorzutnym wzrostem zapotrzebowania na usługi geometrów zaczęły następować stosowne regulacje prawne. Pod koniec Sejmu Czteroletniego w grudniu 1791 r. przyjęto ustawę, która nakazywała wyrysowywanie map przy wszystkich sporach granicznych z wyjątkiem tych, które zakończyły się polubownie[95]. Także komisje demarkacyjne powołane do nowego rozgraniczenia ziem Rzeczypospolitej w wyniku kolejnych zaborów potrzebowały udziału w nich wyspecjalizowanych mierniczych[96].

Aby idea miernicza Tyzenhauza mogła być wcielona w życie, musiał on najpierw wyszkolić dziesiątki geometrów gotowych wykonać tę ciężką i czasem niebezpieczną pracę w terenie[97]. Dzięki grodzieńskiej szkole miernictwa zyskaliśmy wielu rodzimych specjalistów biegłych w swoim fachu. Niektórzy z nich, jak Józef Markiewicz czy Michał Połchowski, dzięki zachowanym dziełom, na trwałe wpisali się w dzieje ekonomii królewskich na Litwie.

Na koniec należałoby postawić pytanie: co stało się z geometrami po III rozbiorze? Byli oni specjalistami w swoim fachu, a na ziemiach zabranych do 1830 r. funkcjonowała polska administracja i samorząd szlachecki. Wydaje się logiczne, że geometrzy wykształceni w Grodnie i pracujący dla dóbr stołowych, po upadku państwa w dalszym ciągu wykonywali swoją pracę na rzecz instytucji państwowych i inwestorów prywatnych. Niestety, brakuje na to dowodów źródłowych. Za takie uznać można jednak dwie wzmianki o Polakach (Galisiewiczu w 1814 r. oraz Stanisławie Reszce w 1816 r.)[98] rysujących mapy na zlecenie rosyjskich magistratur, które pozwalają utrzymać powyższe twierdzenie w mocy.

[94] Por. Zawadzki S. 2023, s. 154–156.
[95] Volumina Legum. 1860, 9, s. 363.
[96] Volumina Legum, 1952, 10, s. 346–347.
[97] Zawadzki S. 2023, s. 145, 148.
[98] De Ronke. 2004, s. 145; w sprawie Stanisława Reszki patrz przypis 86.

BIBLIOGRAFIA

Źródła archiwalne

AGAD [Archiwum Główne Akt Dawnych], AOiR [Akta osób i rodzin], sygn. 241.

AGAD [Archiwum Główne Akt Dawnych], AT [Archiwum Tyzenhauzów], sygn. D6, D24.

AGAD [Archiwum Główne Akt Dawnych], ZGSA [Zbiór Geograficzny Stanisława Augusta], sygn. AK 147.

AGAD [Archiwum Główne Akt Dawnych], ZK [Zbiór Kartograficzny] sygn. 66-3, 67-1, 300-3, 300-4, 300-5, 507-8, 507-9, 507-10, 507-11, 507-12, 507-13, 507-16, 507-17, 507-18, 507-19.

AGAD [Archiwum Główne Akt Dawnych], ZP [Zbiór Popielów], sygn. 117, 307, 308.

CDIAUL [Central′nij deržavnij ìstoričnij arhìv Ukraïni, m. L′vìv], F. 181, op. 2, nr: 587, 592, 707, 1035, 1142, 1144, 1146, 1147, 1170, 1171, 1174, 1257, 1263, 1264, 1359, 1360, 1361, 1362, 1523, 2289, 2509.

HSA Dresden [Hauptstaatsarchiv Dresden], KuR [Karten und Risse], Schr 012, F 3, Nr 41.

LNMMB [Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka], F93-1974.

LVIA [Lietuvos valstybės istorijos archyvas], sygn. F. 11, op. 1, nr: 996; F. 110, ap. 1, nr: 682, 721, 722.

NGABM [Nacyânal′ny gìstaryčny arhìŭ Belarusì, Mìnsk], F. 1882, op. 1, nr 4.

VUB [Vilniaus universiteto biblioteka], RS [Rankraščių skaitykla], F4-(A1681)34271; F5-F110-30284.

Źródła i opracowania publikowane

Alexandrowicz Stanisław. 2012. *Kartografia Wielkiego Księstwa Litewskiego od XV do połowy XVIII wieku*, Warszawa.

Alexandrowicz Stanisław. 2007. *Przydatność źródeł kartograficznych dla badań nad historią ziem Rzeczypospolitej Obojga Narodów XVI-XVII w.*, [w:] *Człowiek wobec miar i czasu w przeszłości*, red. P. Guzowski, M. Liedke, Kraków, s. 221–236.

Alexandrowicz Stanisław. 2009. *Dziedzictwo kartografii wojskowej ziem Wielkiego Księstwa Litewskiego. Jej funkcje źródłowe i polityczne na tle kartografii Europy Wschodniej XVI-XVII wieków*, [w:] Środowiska kulturotwórcze i kontakty kulturalne Wielkiego Księstwa Litewskiego od X do XIX wieku, red. U. Augustyniak, Warszawa, s. 191–204.

Buczek Karol. 1963. *Dzieje kartografii polskiej od XV do XVIII w. Zarys analityczno-syntetyczny*, Wrocław.

Buczek Karol. 2003. *Kartograf króla Stanisława Augusta. Życie i dzieła*, [w:] *Karol Perthées (1739-1815). Kartograf Pierwszej Rzeczypospolitej i entomolog*, red. J. Pawłowski, „Rozprawy z dziejów nauki i techniki", 14, Warszawa, s. 21–134.

Buczek Karol. 1935. *Prace kartografów pruskich w Polsce za czasów króla Stanisława Augusta na tle współczesnej kartografii polskiej*, „Prace Komisji Atlasu Historycznego Polski", 3, Kraków, s. 115–321.

Čelkis Tomas. 2011. *Privačios* žemėvaldos *ribų nustatymas ir* žymėjimas *XV–XVI a. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje*, [w:] *Istorijos* šaltinių *tyrimai*, red. D. Antanavičius. Vilnius, 3, s. 31–58.

Čelkis Tomas, Karpova Valentina. 2012. *Lietuvos Didžiajai Kunigaikštystei priklausiusių* žemių *„veidrodžiai": du neskelbti XVII a. pirmos pusės* žemėvaldos žemėlapiai, „Istorija", 2, s. 53–65.

Čelkis Tomas, Karpova Valentina. 2013. *Bažnytinės* žemėvaldos *pavyzdys: trys vienos teritorijos XVII-XIX amžiaus planai*, „Lietuvos istorijos studijos", 32, s. 159–172.

Čelkis Tomas. 2015. *1788 m. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Prūsijos karalystės sienos* žemėlapis, [w:] *Krikščionių visuomenės raidos atodangos LDK vakarinėje dalyje ir Prūsijoje: nuo užuomazgos iki brandos*, red. M. Ščavinskas, Klaipėda, s. 254–263.

Čelkis Tomas, Karpova-Čelkienė Valentina. 2017. *Reading signs: manuscript cartography sources of the 16th-19th century from the Vilnius University Library*, „e-Perimetron", 12, 2, s. 40–52.

Čelkis Tomas. 2020. *Du dokumentai apie kartografo kasdienybę XVII a. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (*šaltinių *publikacija)*, „Knygotyra", 74, s. 229–238.

Čelkis Tomas. 2021. *Archyvinės smulkmenos. Ką pasakoja 1701 m. kartografinis* šaltinis *apie Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę?*, „Knygotyra", 77, s. 331–366.

Czerny Andrzej. 2015. *Powstanie i etapy rozwoju map topograficznych do końca XIX wieku*, [w:] *Dawne mapy topograficzne w badaniach geograficzno-historycznych*, red. A. Czerny, Lublin.

De Ronke Eugeniusz. 2004. *Do Wielmożnego Jarockiego, profesora Królewskiego Warszawskiego Uniwersytetu niektóre uwagi względem Puszczy Białowieskiej*, [w:] P. Daszkiewicz, B. Jędrzejewska, T. Samojlik, *Puszcza Białowieska w pracach przyrodników 1721-1831*, Warszawa, s. 144–147

Hedemann Otton. 1939. *Dzieje Puszczy Białowieskiej w Polsce przedrozbiorowej (w okresie do 1798 roku)*, Warszawa.

Inwentarze. 2018. *Inwentarze Guberni Szczeberskiej*, oprac. G. Krupiński, Augustów.

Korzon Tadeusz. 1897. *Wewnętrzne dzieje Polski za Stanisława Augusta (1764–1794). Badania historyczne ze stanowiska ekonomicznego i administracyjnego*, 2, Kraków.

Kościałkowski Stanisław. 1970. *Antoni Tyzenhauz, podskarbi nadworny litewski*, 1, Londyn.

Kościałkowski Stanisław. 1971. *Antoni Tyzenhauz, podskarbi nadworny litewski*, 2, Londyn.

Mikoś Michael J. 1992. *Monarchs and Magnates: Maps of Poland in the Sixteenth and Eighteenth Centuries*, [w:] *Monarch, Ministers and Maps*, red. D. Buisseret, Chicago, s. 168–181.

Moroz Małgorzata. 1998. *Działalność Józefa Markiewicza w Ekonomii Grodzieńskiej za rządów Antoniego Tyzenhauza*, „Białostocczyzna", 13, 1, s. 15–29.

Ochrona. 2005. *Ochrona i łowy. Puszcza Białowieska w czasach królewskich*, red. T. Samojlik, Białowieża.

Olszewicz Bolesław. 2003. *Kartografia Polska XVIII wieku (Przegląd chronologiczno-bibliograficzny)*, Warszawa.

Samojlik Tomasz. 2005. *Stanisław August Poniatowski w Puszczy Białowieskiej (30 sierpnia — 2 września 1784 roku)*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej", 53, 1, s. 35–52.

Stoksik Janina Mirosława. 2013. *Geometrzy małopolscy do końca XVIII wieku. Z dziejów geodezji i kartografii wielkoskalowej w Polsce*, Kraków.

Szady Bogumił. 2013. *Działalność Michała Jerzego Poniatowskiego na rzecz rozwoju kartografii polskiej* w: *Kamienie milowe w kartografii*, red. J. Ostrowski i P.E. Weszpiński, Warszawa (*Z dziejów kartografii*, 17), s. 183–192.

Szaniawska Lucyna, *Administrative Cartography in Poland*, [w:] *Cartography in the European Enlightenment*, The history of cartography, 4, red. M.H. Edney i M.S. Pedley, Chicago, s. 69–70.

Šmigelskytė-Stukienė Ramunė. 2008. *Išmatuoti erdves: Ribų komisijų* įkūrimas *ir veikla 1791–1792 m.* w: *Viešosios ir privačiosios erdvės XVIII amžiaus Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. Mokslinių straipsnių rinkinys*, red. R. Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius, s. 223–251.

Volumina Legum. 1860. *Volumina legum. Przedruk zbioru praw staraniem xx. pijarow w Warszawiem od roku 1732 do roku 1782, wydanego*, 7, 9, Petersburg.

Volumina Legum. 1952. *Volumina legum*, 10: *Konstytucje sejmu grodzieńskiego z 1795 roku*, wyd. Z. Kaczmarczyk i in., Poznań.

Volkaŭ Mikola. 2011. *Plany Słucka XVII-XIX stst.*, [w:] *Gistaryčnaâ* ŭrbanistyka*: asnovy metadalogii i krynicaznaŭčaâ baza*, red. I.W. Sorkin i in., Grodna, s. 190–194.

Wiśniewski Jerzy. 1967. *Dzieje osadnictwa w powiecie augustowskim od XV do końca XVIII wieku*, [w:] *Studia i materiały do dziejów Pojezierza Augustowskiego*, red. J. Antoniewicz, s. 13–288.

Zaręba Ryszard. 1962. *„Ogrody do polowania" w Puszczy Białowieskiej w czasach Stanisława Augusta Poniatowskiego*, „Sylwan", 106, 2, s. 81–83.

Zawadzki Stanisław. 2023. *Projekt mapowania ekonomii królewskich w Wielkim Księstwie Litewskim w II poł. XVIII w. — cele, metody, efekty*, „Studia Geohistorica", 11, s. 142–158.

Zawadzki Stanisław, Jędrzejewska Bogumiła. 2023. *How Białowieża Forest preserved its primevalness? The development of management and protection in the fourteenth−eighteenth centuries*, „Scandinavian Journal of Forest Research", 38, 6, s. 380–391.

Związek Tomasz, Brykała Dariusz. 2022. *Rzeka, młyny, wyspy i siano. Późnonowożytna mapa okolic Broku nad Bugiem w kontekście procesów środowiskowych*, „Studia Geohistorica", 10, s. 28–52.